

‘Alsof het beesten waren’

Een bronnenonderzoek naar de ethische tegenstand van slavenhandel en slavernij in de tweede helft van de 17e eeuw

Naam: Suzanne van Diesen

Studentnummer: 3351610

Datum: 13 april 2012

Begeleider: David Onnekink

Tweede lezer: Renger de Bruin

Vak: Onderzoeksseminar III - Wereldoorlog 0.1

Aantal woorden: 13043

Inhoud

Introductie	2
Hoofdstuk 1.....	5
1.1 Inleiding.....	5
1.2 De Nederlandse samenleving in de tweede helft van de 17e eeuw	5
1.3 De West-Indische Compagnie en het Asiento de Negros	7
1.4 De ‘discussie’ over de ethische kant van slavenhandel.....	10
1.5 Verlossing van de dood	12
1.6 Voorstanders van de Atlantische slavenhandel.....	13
1.7 Amen; Het zij zo	14
1.8 Vragen die onbeantwoord blijven	16
Hoofdstuk 2.....	18
2.1 Inleiding.....	18
2.2 Voetius’ Catechisatie over den Heidelbergschen Catechismus.....	18
2.3 Bedenkingen der Guineese Slaafhandel.....	22
2.4 Swart Register van Duysent Sondets	26
2.5 Korte bedenkingen over het kopen en verkopen van mensen	28
Hoofdstuk 3.....	32
3.1 Inleiding.....	32
3.2 Economische belangen	32
3.3 De vloek van Kanaan.....	33
3.4 Verlossing van de dood	35
3.5 Slavernij en slavenhandel vanuit verschillende hoeken.....	36
Conclusie.....	38
Literatuur	41
Secundaire literatuur	41
Primaire bronnen.....	43
Naslagwerken.....	44

Introductie

Vanaf de 17^e eeuw werd de Republiek der Verenigde Nederlanden meer en meer een leider op de markt van de slavenhandel. Vooral de West-Indische Compagnie specialiseerde zich hierin, en vervoerde slaven van de Afrikaanse kust naar de Nieuwe Wereld, om ze daar te verkopen aan de plantagehouders. Naar schatting van huidige geschiedschrijvers werden er in de tweede helft van de 17^e eeuw ongeveer 100.000 slaven door de Nederlanders naar de Nieuwe Wereld verscheept.¹

De algemene consensus onder de hedendaagse geschiedschrijvers is dat de ethische kant van de slavenhandel niet of nauwelijks besproken werd in de Nederlanden in de 17^e eeuw. Volgens Marijke Gijswijt zorgde de algemene waardenveranderingen in de 18^e eeuw, van menselijke vrijheid, gelijkheid, broederschap, tolerantie en uitbreiding van het begrip 'mens' voor de opkomende tegenstand tegen slavernij en slavenhandel en waren deze begrippen in de 17^e eeuw nog niet aan de orde.² Johannes Postma beschrijft in zijn boek dat Calvinisten die zich uitspraken tegen de slavernij in de pre-achttiende eeuwse Verlichtingsdagen de uitzondering op de regel waren.³ Pieter Emmer beschrijft in zijn boek dat er tot het begin van de 17^e eeuw wel tegenstand tegen slavenhandel op ethische gronden te bevinden was, maar dat deze nihil werd toen bleek dat deze handel economisch interessant was voor de Nederlanden. Tegenspraak was, zoals Emmer het stelt, zeldzaam in Nederland en de lijst van tegenstanders tot het einde van de 18^e eeuw is zelfs maar kort.⁴ Willem Flinkenflögel stemt in met deze visie, en stelt vast dat tegenstand pas rond 1730/1740 begon op te komen.⁵ Gerrit Schutte laat in zijn boek zien dat een zeer groot slavenhandelaar, Lourens Jansz. Slot, werd gezien als een goed en eerbiedig mens en ideaal vaderfiguur in de ogen van de zeventiende-eeuwers, waaruit hij concludeert dat slavenhandel dus weinig tegenstand genoot in de Republiek.⁶ Alex van Stipriaan (e.a.), die een boek schreef in opdracht van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en volkenkunde geeft een andere visie. Hij stelt dat er in de twintigste eeuw een taboe te zien was in Nederland, of minstens een stilte in de geschiedenis te zien was, betreffende de zwarte zijde van het slavernijverleden van de Nederlanders.⁷ Zij stellen dus dat er wellicht wel tegenstand te vinden is, maar dat de Nederlandse historici deze liever niet aankaarten. Alle bovengenoemde wetenschappers zetten hun standpunt kracht bij door uitgebreid in te gaan op de visies van

¹ H. den Heijer, *De geschiedenis van de WIC* (Zutphen 1994) 152.

² M. Gijswijt, *Slavenhandel en Slavernij als Sociaal en Politiek Probleem: De abilities door Engeland, Frankrijk en Nederland* (Amsterdam 1976) 5.

³ J. Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade 1600 – 1815* [Electronic resource] (Cambridge 1990) 11.

⁴ P. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel 1500 – 1850* (Amsterdam 2000) 36/37.

⁵ W. Flinkenflögel, *Nederlandse slavenhandel (1621 – 1803)* (Utrecht/Antwerpen 1994) 97.

⁶ G.J. Schutte, *Het Calvinistisch Nederland: Mythe en werkelijkheid* (Hilversum 2000) 27.

⁷ A. van Stipriaan e.a., *Op zoek naar de stilte: Sporen van het slavernijverleden in Nederland* (Leiden 2007) 1.

vooraanstaande Nederlanders die voorstanders van de slavernij en slavenhandel waren, zoals Godefridus Udemans, Willem Usselinx en Johan Picardt.

Waren er dan helemaal geen tegenstanders van de slavenhandel op ethische gronden? Was de algemene consensus in de Nederlanden daadwerkelijk dat het geoorloofd was? Er zijn zeker wel tegenstanders te vinden. Zo is de titel van de scirptie, 'Alsof het maar beesten waren', een uitspraak van Jacobus Hondius, een predikant uit Hoorn.⁸ Maar ook in de hedendaagse wetenschap zelf is te vinden dat er tegenstand was. Zowel Emmer als Flinkenflögel erkennen wel zeker dat er tegengeluiden te vinden waren. Maar Leendert Jan Joosse spreekt in zijn boek van meer dan een enkel tegengeluid. Hij meent dat de praktijk – de slavenhandel – theologisch verwerkt werd aan de hand van de ethiek.⁹ Daarnaast stelt hij ook dat de eis van sociale rechtvaardiging in de 17^e eeuw diverse godgeleerde auteurs tot luid protest heeft gebracht tegen ongehoorde slavernij en handelspraktijken.¹⁰ Ook Jansen meent dat er zeker tegenstand van de slavernij en slavenhandel was. Hij ziet de afschaffing van de slavernij als een langdurig religieus gemotiveerd sociaal proces, waarbij religieuze motivering gecreëerd is met behulp van het denkwerk en prediking van Christelijke theologen. De Verlichting zou daarbij geen rol hebben gespeeld, de enige cultuur die de slavernij heeft afgeschaft, is volgens hem de Christelijke cultuur.¹¹ Jochem Douma geeft ook zijn visie weer in zijn artikel. Hij stelt dat er zeker tegengeluiden waren, maar dat geen van deze hun stem zo krachtig en zo hardnekkig verheven als nodig was omdat de armoede van de Nederlandse Calvinisten ervoor gezorgd heeft dat zij niet als profeet opstonden om de wandaden van de slavernij met dezelfde ijver aan de kaak te stellen als waarmee zij Rooms en Remonstranten de les lazen.¹²

De visies zorgen ervoor dat een onderzoek naar de tegenstand van de slavernij op ethische gronden relevant is, om aan te tonen dat er wellicht helemaal geen consensus was dat slavernij en slavenhandel rechtvaardig was. Het onderwerp van dit onderzoek zal dus de ethische weerstand van de slavernij en de slavenhandel in de tweede helft van de 17^e eeuw in de Republiek der Verenigde Nederlanden zijn. Bovengenoemde citaten van Jansen en Douma dienen als illustratie om aan te tonen waarom het relevant is om de tegenstand van de slavernij en slavenhandel te bekijken vanuit de kerkelijke gemeenschap. Ook Joosse geeft in zijn boek aan dat tegenstand vanuit de ethische kant kwam, vanuit de Christelijke predikanten.

⁸ J. Douma, 'Slavernij in het Nederlandse koloniale tijdperk: Waarom een zwarte bladzijde?', *Transparant* 10.3 (1999) 4 – 12, 8.

⁹ L.J. Joosse, *Geloof in de Nieuwe Wereld: ontmoeting met Afrikanen en Indianen (1600 – 1700)* (Kampen 2008) 515.

¹⁰ Joosse, *Geloof in de Nieuwe Wereld*, 520.

¹¹ H. Jansen, *God heeft gezegd: terreur, tolerantie en onvoltooide modernisering van de Islam* (Amsterdam/Antwerpen 2003) 98.

¹² Douma, 'Slavernij in het Nederlandse koloniale tijdperk', 12, 9.

Dit onderzoek is tot stand gekomen door de volgende methode. In eerste instantie is de secundaire literatuur gelezen en geanalyseerd. Daarna is primair bronnenonderzoek gedaan op de website van de Vrije Universiteit, bij het Nationaal Archief, de Koninklijke Bibliotheek en het archief van de bibliotheek van de Universiteit van Utrecht. Daar zijn uiteindelijk vier bronnen van geselecteerd, allen afkomstig van vooraanstaande predikanten uit de 17e eeuw. De eerste bron is *Voetius' Catechisatie* uit 1653, gepubliceerd door Van Pouteroyen. Gisbertus Voetius was een zeer vooraanstaand predikant, en grondlegger voor één van de grofweg vier stromingen van de kerk, namelijk de piëtistische Voetianen.¹³ De tweede bron heet *Bedenckingen over den Guineesche Slaafhandel der Gereformeerden met de Papisten*, een tractaat geschreven door Georgius De Raad in 1665. Deze bron is relevant omdat De Raad een predikant was in Vlissingen, een stad waarvan het grootste gedeelte van het inkomen afkomstig was van de slavenhandel en waar één van de Kamers van de West-Indische Compagnie gevestigd was.¹⁴ De derde bron is het *Swart Register van Duysent Sondets* uit 1679 van Jacobus Hondius, relevant omdat in deze bron meerdere malen gesteld wordt dat de theologische gemeenschap de bron steunt, waardoor het kan worden gezien als een weerspiegeling voor de visie van de Nederlandse theologische gemeenschap van die tijd. De laatste bron die besproken zal worden is een tractaat van Johannes de Mey, genaamd *Korte Bedenckinge over het kopen en verkopen van menschen*. Dit tractaat is van relevantie omdat De Mey zelf op de eilanden St. Eustatius gewerkt had in opdracht van de West-Indische Compagnie.¹⁵ Deze bronnen zijn alle geanalyseerd en er is onderzoek gedaan naar de achtergronden van de auteurs om een meer concreet beeld te geven van de reden van publicatie van deze primaire bronnen. In het derde hoofdstuk van dit onderzoek zullen de bevindingen van de twee voortgaande hoofdstukken worden vergeleken en conclusies worden getrokken.

Als laatste dient nog vermeld te worden dat de citaten van de primaire bronnen zo veel mogelijk in nieuwe spelling herschreven zijn, om zo het citaat en daarmee de intentie van de auteur duidelijker te maken en het lezen van dit onderzoek te versoepelen.

¹³ Joosse, *Geloof in de Nieuwe Wereld*, 515.

¹⁴ Den Heijer, *De geschiedenis van de WIC*, 30.

¹⁵ D. Nauta e.a. (ed.), *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme 5* (Kampen 1978) 367.

Hoofdstuk 1

1.1 Inleiding

De focus van dit onderzoek ligt op de ethische tegenstand van de slavenhandel in kerkelijke sferen. Het is daarvoor in eerste instantie belangrijk om te bespreken wat de voorstanders van de slavenhandel meenden, zodat een skelet kan worden neergezet waarin het onderzoek plaats zal vinden. Ten eerste zullen een aantal zaken besproken worden die belangrijk zijn bij het schetsen van de situatie waarin de Republiek der Verenigde Nederlanden zich bevond in de tweede helft van de 17^e eeuw, van ongeveer 1650 tot 1700. Daarna zullen een aantal vooraanstaande wetenschappers de revue passeren, en zal duidelijk gemaakt worden wat hun visie op dit onderwerp is. Uiteindelijk zullen er vragen worden opgeworpen waaruit duidelijk zal worden gemaakt dat de wetenschappelijke discussie tot nu toe eenzijdig is geweest en dat de situatie wellicht minder eentonig was dan tot nu toe werd gedacht.

1.2 De Nederlandse samenleving in de tweede helft van de 17e eeuw

Om een onderzoek te kunnen doen naar de ethische kant van de slavenhandel vanuit religieus perspectief is het belangrijk om de Republiek te beschrijven die ontstond na de Vrede van Munster (1648). Dit heeft als doel om duidelijk te maken dat religie in de Nederlanden een zeer belangrijk aspect van de samenleving was, en daarom relevant om te bespreken vanuit het oogpunt van de slavenhandel. Leo Wessels stelt dat de Nederlandse Republiek een erg tolerante staat was vanaf ca. 1650.¹⁶ Hij stelt:

“In de zeventiende en achttiende eeuw werd de Republiek door vriend en vijand als een opmerkelijk en meestal ook uniek fenomeen beschreven, met soms grenzeloze bewondering voor haar rijkdom, haar economische en culturele bloei of voor de heersende vrijheid op politiek, godsdienstig en intellectueel gebied (...).”¹⁷

Oftewel, Wessels meende dat de Nederlandse samenleving in de tweede helft van de 17^e eeuw een unieke staat was met veel vrijheden en economische en culturele bloei. Dit betekent dat men vrij was een visie naar voren te brengen, zonder angst dat dit repercussies zou hebben voor de persoon of de organisatie. Deze vrijheid zou betekenen dat als men echt tegenstander of voorstander van de slavenhandel zou zijn, hij of zij het recht had en waarschijnlijk ook de vrijheid voelde om dit te uiten.

¹⁶ L. Wessels, ‘Het beste van aller werelden? Politiek, religie en een weerbarstige samenleving, nederland 1650 – 1850’ in: E. van der Wall en L. Wessels, *Een veelzijdige verstandhouding, Religie en Verlichting in Nederland 1650 – 1850* (Nijmegen 2007) 36 – 57, 36.

¹⁷ Wessels, ‘Het beste van aller werelden?’, 51.

De Republiek stond verder op twee pilaren, die van handel en religie. Het was zeker een tolerant land tegenover al zijn inwoners betreffende religie, er was tot een zekere hoogte een 'don't ask don't tell' beleid tegenover de katholieken. Dit hield in dat hoewel het katholicisme officieel verboden was, de katholieken vrij waren om hun religie te uiten achter gesloten deuren, en dat men niet op straat naar iemands religie mocht vragen. Het protestantisme was in de Nederlanden zeer belangrijk, en de Gereformeerde kerk had in de samenleving en regering een bevoorrechte positie. Men hoefde in de Nederlanden niet per se lid te zijn van de Gereformeerde kerk, maar er werd van bestuurders wel verwacht dat ze 'de Gereformeerde kerk waren toegedaan'.¹⁸ Joosse stelt dat er in de kerk ruwweg vier stromingen waren ontstaan, die van de klassiek gereformeerden, de libertijnen, de piëtistische Voetianen en rationalistisch gekleurde Coccejanen.¹⁹ Volgens Hendrikus Berkhof vond de stroming van het Piëtisme, die opkwam voor wedergeboorte, bekering en heiligmaking (ook wel gezien als een praktische vroomheid) het meeste weerklank in de kerk, en volgens hem:

“geheel in overeenstemming met de Nederlandse volksaard, die sinds de dagen der ,moderne devotie' bijzondere voorliefde heeft voor de bevindelijke en de zedelijke zijde des geloofs.”²⁰

Deze observatie van Berkhof is relevant voor dit onderzoek, gezien het feit dat dit het belang van één van de primaire bronnen die onderzocht zullen worden aangeeft, namelijk de catechisatie van Voetius, die groot aanhanger was van het piëtisme.

Daarnaast wordt door Irene de Baan gesteld dat de overheid het werk van Gereformeerde predikanten waar nodig, zowel binnen de Republiek als daarbuiten in de koloniën, verdedigde.²¹ De implicatie die hierbij hoort is dat waar de handelaren uit de Republiek heen gingen, ook de gereformeerden heen gingen. In dit geval gingen dus handel en ethiek hand in hand. Daarnaast ziet Johannes Postma nog een verband tussen religie en handel in de Republiek. Hij stelt dat:

“An influential minority of the population, many of them merchants, were zealous Calvinists who saw the Catholicism of their Spanish overlords as the greatest danger to their religious convictions as well as to their economic interests. Periodic invasions by Spanish armies drove many Calvinist merchants and craftsmen from the southern provinces (now Belgium) to the north, where they contributed vitally to the religious and economic fervor of the new nation.

¹⁸ I. de Baan, *Het religieuze beleid van de WIC in Nederlands-Brazilië en Nieuw-Nederland: principes of opportunisme?* (Utrecht 2011) 15.

¹⁹ Joosse, *Geloof in de Nieuwe Wereld*, 515.

²⁰ H. Berkhof, 'Het Gereformeerd Protestantisme: vooral in Nederland', *Geschiedenis der Kerk* (Callenbach 1950) 9.

²¹ De Baan, *Het religieuze beleid van de WIC in Nederlands-Brazilië en Nieuw-Nederland*, 15.

This does not mean that Calvinism created the Dutch economic miracle in the seventeenth century; it is more likely that the Dutch were attracted to Calvinism because of its tolerance of capitalistic practices.”²²

De twee pilaren waar de Republiek op stond, handel en religie, waren dus beide nauw verbonden met elkaar en met ethiek. Dit is in dit onderzoek relevant omdat het laat zien dat het belangrijk is om bronnen van Gereformeerd predikanten te onderzoeken. Zij genoten het meeste vrijheid om hun visies te uiten, hadden ook in de koloniën religieuze belangen en hadden voor een groot deel steun vanuit de overheid.

1.3 De West-Indische Compagnie en het Asiento de Negros

Scheepvaart en handel in het Atlantische gebied waren in het grootste deel van de 16^e eeuw in handen van de Spanjaarden en Portugezen. Dit veranderde in 1590, door een algemene inkrimping van de Spaanse economie, en de daarmee gecombineerde stijging van prijzen, belastingen en productiekosten.²³ Aangezien de Nederlanders een sterk oog voor handel ontwikkeld hadden, werd geopperd om hiervan gebruik te maken, en een West-Indische Compagnie op te richten. Het eerste voorstel kwam van Willem Usselinx, een in Antwerpen geboren koopman die zich in 1591 in Middelburg had gevestigd.²⁴ Het idee voor de oprichting van een West-Indische Compagnie werd sterk aangemoedigd. Zoals Benjamin Schmidt het stelt in zijn boek:

“Moral and economic goals, conflated into a single, all-embracing argument, justified the foundation of a company to traffic in the New World.”²⁵

Hiermee doelt Schmidt op het feit dat ze op die manier beter konden concurreren met de hegemonie van erfvijand Spanje en economische winst konden behalen door de handel met de Indianen. Usselinx zette in 1600 voor het eerst zijn ideeën op papier, en bijna twintig jaar later, op 3 juni 1621, werd de oprichting van de WIC een feit.²⁶ In het door de Staten Generaal goedgekeurde octrooi was bepaald dat de WIC voor de komende 24 jaar het monopolie bezat op:

²² Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade*, 8.

²³ S.G. Payne, The Library of Iberian Recourses Online, ‘A history of Spain and Portugal: volume 1’ (versie 13 april 2012) <http://libro.uca.edu/payne1/payne14.htm>.

²⁴ Den Heijer, *De geschiedenis van de WIC*, 21.

²⁵ B. Schmidt, *Innocence abroad: the Dutch imagination and the New World 1570–1670* (Cambridge 2001), 176.

²⁶ Den Heijer, *De geschiedenis van de WIC*, 30.

“de handel en scheepvaart op Afrika ten zuiden van de kreeftskeerkring, op Amerika alsmede op de eilanden in de Atlantische oceaan, gelegen tussen de twee meridianen, getrokken over Kaap de Goede Hoop en het oostelijk uiteinde van Nieuw-Guinea.”²⁷

Binnen bovengenoemd gebied had de WIC veel rechten, bijvoorbeeld om bondgenootschappen te sluiten, rechtspraak te plegen, koloniën te stichten en zelfs een krijgsmacht te onderhouden.

In de Republiek was de Compagnie onbetwist de grootste slavenexporteur van het Atlantische gebied. Voor de volledigheid van het onderzoek is het van belang om kort de termen slavenhandel en slavernij te bespreken. Slavenhandel betreft het verschepen van mensen van Afrika naar de Nieuwe Wereld, waar deze mensen tegen hun wil moeten werken voor een persoon of huishouden. Veelal was dit werk op de suikerplantages van de Spanjaarden. Deze handel ontstond volgens Pieter Emmer ironisch genoeg om het lot van de indianen wat te verzachten, nadat miljoenen waren gestorven aan de bacteriën die de dieren, planten en mensen uit Europa met zich mee hadden gebracht.²⁸ Tevens werden indianen niet zo geschikt geacht als Afrikanen, omdat ze minder hard zouden werken. Het was volgens Herbert Klein niet mogelijk voor de Europese landen om de kosten te betalen die gepaard gingen met het aantrekken van Europese werkkrachten die in de Nieuwe Wereld wilden werken. Een goedkope geïmporteerde werkploeg, die in Afrika aangeboden werd, was hierop het antwoord voor veel Europese machten.²⁹ Alleen al de Nederlanders hebben naar schatting tussen 1620 en 1730 ongeveer 286.000 slaven vanuit Afrika vervoerd.³⁰

De eerste beslissing van de raadslieden van de WIC om slaven te verschepen van de Afrikaanse kust naar de Nieuwe Wereld werd genomen in 1635, waarbij de slaven zouden werken op plantages in Pernambuco, Itamaracà en Paraiba.³¹ Deze handel leek zich volgens Willem Klooster succesvol te ontwikkelen, wat resulteerde in het feit dat de Nederlanders in de tweede helft van de 17e eeuw de leidende handelaren van Afrikaanse slaven naar de Nieuwe Wereld waren.³² Henk den Heijer stelt in zijn boek *de Geschiedenis van de WIC* dat in veel studies is gewezen op het winstgevende aspect van de Atlantische slavenhandel, maar dat recent onderzoek vraagtekens heeft gesteld en dat deze verklaring tegenwoordig niet meer voldoet.³³ Postma bevestigt deze visie, en stelt in zijn boek dat participatie in de slavenhandel maar een bijproduct was in de enorme economische expansie van het

²⁷ Ibidem, 31.

²⁸ Emmer, *De Nederlandse slavenhandel*, 22.

²⁹ H.S. Klein, *The Atlantic Slave Trade: New approaches to the Americas* (New York 2010) 15/16.

³⁰ Klein, *The Atlantic Slave Trade*, 80.

³¹ W. Klooster, *Illicit riches: Dutch trade in the Caribbean 1648 – 1795* (Leiden 1998) 106.

³² Klooster, *Illicit riches*, 106.

³³ Den Heijer, *De geschiedenis van de WIC*, 151.

land, waardoor het in de 17^e eeuw een wereldwijde maritieme macht werd.³⁴ Hij meent dus dat het helemaal niet zo interessant was voor de handel als altijd gedacht werd. Deze de handel niet zo succesvol was, kwam vooral vanwege het feit dat de Nederlanders veel handelscontracten hadden lopen, waarbij over een aantal jaren slaven geleverd werden en waarbij uiteindelijk de van te voren afgesproken bedragen niet uitbetaald werden. Eén van de beruchtste handelscontracten die de Nederlanders sloten was de *Asiento de Negros*.

Nadat het Verdrag van Munster was ondertekend, begonnen onderhandelingen tussen de Republiek en het Spaanse rijk voor de handel van slaven tussen Afrika en Spaans Amerika, voornamelijk naar Santo Domingo, Puerto Rico en Tierra Firme.³⁵ Uiteindelijk stelde de Spaanse kroon in 1662 officieel een Asiento op, een exclusief contract tussen Spanje en een handelaar om voor een bepaalde tijd een bepaald aantal slaven aan Spaans Amerika te leveren. Dit contract was voor veel slavenhandel zeer belangrijk, omdat Spanje een groot aantal plantages had en dus veel slaven nodig had. Klooster stelt in zijn boek:

“The 1662 Asiento signalled the dawn of a new age. For decades to come, the Dutch were to dominate the Spanish American slave trade. Between 1658 and 1729, the overall number of slaves they shipped to the Spanish New World colonies was just under a hundred thousand.”³⁶

In ongeveer zeventig jaar werden dus bijna 100.000 Afrikanen verscheept van Afrika naar Spaans Amerika, om daar te werken op plantages. Klein bevestigt dit aantal, en stelt in zijn boek dat vanwege het Asiento in de 17^e eeuw tot 1729 ongeveer 97.000 van alle vervoerde slaven geleverd werden aan de Spaanse koloniën in de Nieuwe Wereld.³⁷ Het Asiento werd officieel gegeven aan een persoon/handelaar of handelsmaatschappij, die op zijn beurt weer vergunningen kon verkopen aan derden, tegen contractueel vastgelegde voorwaarden. In 1662 werd namens de Spaanse vorst Filips IV een Asiento met de Genuese kooplieden Domingo Grillo en Ambrosio Lomelin getekend, die het op hun beurt aan de WIC uitbesteedden. Vanaf dat moment was de WIC tot aan het begin van de 18^e eeuw een vaste afnemer voor grote aantallen slaven, zelfs na het faillissement en wederopstanding van de WIC in 1674.³⁸

³⁴ Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade*, 7.

³⁵ Klooster, *Illicit riches*, 106.

³⁶ Ibidem, 107.

³⁷ Klein, *The Atlantic Slave Trade*, 80.

³⁸ Den Heijer, *De geschiedenis van de WIC*, 157.

1.4 De 'discussie' over de ethische kant van slavenhandel

De slavenhandel van de WIC leek een zeer succesvolle handel te zijn in de tweede helft van de 17^e eeuw. De algemene consensus is dat er twee redenen waren waarom over de ethische kant van slavenhandel niet zozeer gesproken werd in de Nederlandse maatschappij. Ten eerste menen wetenschappers dat er simpelweg niet genoeg interesse was in de Nederlandse samenleving voor de ethische kant van de slavenhandel, omdat het, zogezegd, een ver van hun bed show was. Pieter Emmer beschrijft dit argument in zijn boek *De Nederlandse slavenhandel* als volgt:

“het vroegere Europa was een harde maatschappij en de onmenselijke kanten van de Afrikaanse slavenhandel zouden nauwelijks afsteken tegen de achtergrond van de vele andere onmenselijke gebeurtenissen in die tijd.”³⁹

Emmer meent hier dat onmenselijke toestanden en ongelijkheden tussen mensen nou eenmaal bestonden, daarmee was de kous af. Daarmee bevestigt hij de visie dat slavenhandel niet zozeer als een normale zaak werd gezien, maar als iets dat voor de meeste mensen niet interessant genoeg was om zeer gepassioneerd over na te denken. Dit argument wordt voor een groot deel ontkracht door het feit dat de Afrikaanse slavenhandel juist op gang werd gezet om de Indianen wat meer te ontzien, aangezien deze door Europese bacteriën veel geleden hadden. De monnik Bartholomeo de Las Casas wijdde zijn leven aan het bevrijden van de indianen aan hun lot, omdat deze mensen met zulke wreedheden behandeld werden. De ideeën van Las Casas leidden uiteindelijk tot een koninklijk verbod op indiaanse slavenarbeid.⁴⁰ Dit zou betekenen dat er in meer of mindere mate zeker wel een visie was over de ethische kant van mensen buiten Europa. Douma beargumenteert in zijn artikel dan ook dat deze bovenstaande visie van Emmer voor hem niet afdoende bewijs is voor het wegblijven van een harde tegenstand.

“dat onze handelaren en planters uit de koloniale tijd de slaven niet alleen incidenteel als beesten behandeld hebben, maar ook structureel geen maatregelen hebben genomen die tot waardering van de negers als mensen moest leiden, is m.i. niet te vergoelijken met de opmerking dat zij kinderen van hun tijd waren. Wij mogen hen beoordelen als Calvinisten die wisten hoe het moest, maar er niet naar handelen. Dat anderen in Europa het niet beter deden, is geen excuus voor hen die wisten hoe het moest (...).”⁴¹

³⁹ Emmer, *De Nederlandse slavenhandel*, 23.

⁴⁰ M. Riessen, F. Rovers en A. Wilschut (red.), *Oriëntatie op Geschiedenis: Basisboek voor de vakdocent* (Assen 2008), 194.

⁴¹ Douma, 'Slavernij in het Nederlandse koloniale tijdperk', 8.

Douma is hier zeer duidelijk in zijn visie dat het argument van Emmer niet correct is, maar geeft tevens ook aan dat er inderdaad niet echt sprake was van tegenstand tegen de onmenselijkheden die gepaard gingen met slavernij en slavenhandel.

Ten tweede is het volgens wetenschappers zo dat de handelsgeest van de Nederlanders erg groot was, en dat een bespreking over de ethiek van slavenhandel deze lucratieve handel wel eens zou kunnen verslechteren. Een goede beargumentatie hiervoor beschrijft Willem Flinkenflögel in zijn boek *Nederlandse slavenhandel (1621 – 1803)*. Hij geeft het voorbeeld dat de raadslieden van de WIC de slavenhandel aan het begin van de 17^e eeuw nog verwierpen op calvinistische grondbeginselen. In 1640, toen de vraag voor slaven in de Nieuwe Wereld steeds groter werd en de WIC steeds succesvoller, besloten de raadslieden dat slavenhandel als niet-strijdig met de calvinistische grondbeginselen werd beschouwd.⁴² De oorzaak van deze ommekeer lag in het feit dat de exploitatie van de nieuw verworven gebieden de commerciële belangen vergroot had, zo meent Flinkenflögel. Postma beschrijft in zijn boek ook dat economische motivaties oorzaak zijn geweest van de ommekeer in de ideologische visie van de WIC:

“it is therefore quite likely that the majority of the WIC directors were economically motivated in selecting particular Calvinist advisers who would give them the advice they wished to hear.”⁴³

Deze visies worden gedeeld door Emmer. Ook hij stelt dat er vanaf ongeveer de tweede helft van de 17^e eeuw een ommezwaai in de Nederlandse ideologie was betreffende de humanitaire kant van de slavenhandel. De ommekeer was volgens Emmer te zien nadat de Nederlanders vaste voet hadden gekregen in Brazilië en duidelijk werd dat alleen door regelmatige aanvoer van slaven de suiker opgeleverd zou kunnen worden die de handelaren in de Republiek zo belangrijk vonden.⁴⁴ Vóór die periode werden slavernij en slavenhandel gezien als iets van de katholieken en de Spanjaarden en Portugezen. Anti-slavernij werd op dat moment meer gekoppeld aan algemene anti-Spaanse en antikatholieke propaganda, iets wat beneden de standaard van de inwoners van de Republiek zou zijn.⁴⁵ Ook dit wordt door middel van een voorbeeld bevestigd door Postma. Hij beschrijft dat in 1596 een Rotterdamse schipper – Pieter van der Haagen – 130 Afrikaanse slaven de haven van Middelburg binnenbracht. Na urenlange debatten, besloot het stadsbestuur dat een slavenmarkt niet toegestaan zou worden in de hoofdstad van Zeeland en dat de slaven vrijgesteld moesten worden. Gelijksortige gebeurtenissen zouden volgens Postma in Amsterdam ook gebeurd

⁴² Flinkenflögel, *Nederlandse slavenhandel*, 28.

⁴³ Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade*, 11.

⁴⁴ Emmer, *De Nederlandse slavenhandel*, 35.

⁴⁵ *Ibidem*, 36.

zijn, wat zou concluderen dat de Nederlanders niet welwillend waren om daar te handelen in mensen.⁴⁶

Al deze voorbeelden geven inderdaad de visie dat economische belangen de oorzaak waren voor de Nederlanders om the ethische discussie over slavenhandel te onderdrukken. Hier moet wel bij in het achterhoofd worden gehouden dat er meerdere hedendaagse geschiedschrijvers twijfelen aan het economische succes van de WIC, zoals Den Heijer. De vraag is dus of de slavenhandel inderdaad een economisch succes was, of dat de discussie al werd onderdrukt vanwege het vooruitzicht dat het wel eens economisch interessant zou kunnen zijn. Wellicht is het verhaal nog wel anders, en heeft juist de acceptatie van de slavenhandel door de WIC ervoor gezorgd dat er in de Nederlanden een discussie op gang kwam.

1.5 Verlossing van de dood

Volgens hedendaagse geschiedschrijvers waren er veel vooraanstaande Nederlanders die de slavenhandel als ethisch beschouwden en spraken ze zich meer en meer uit om de slavenhandel te kunnen verantwoorden. De basis voor deze rechtvaardiging werd volgens Emmer en Flinkenflögel gelegd door Hugo de Groot (1538 – 1645), die in 1625 het boek *De iure belli ac pacis* schreef, over het volkenrecht in vredes- en oorlogstijd. Slavenhandel en slavernij werden volgens de Groot onder bepaalde omstandigheden niet strijdig met het volkenrecht verklaard. Flinkenflögel stelt in zijn boek:

“Met volkenrechtelijke theorieën maakte De Groot voor zijn tijdgenoten aannemelijk dat de handel in mensen een te verantwoorden negotie was. Slavernij was sinds mensenheugenis immers het aangewezen middel om krijgsgevangenen en misdadigers aan executies te onttrekken.”⁴⁷

Emmer bevestigt het feit dat deze visie van Hugo de Groot een reden was voor mensen om slavenhandel als ethisch te beschouwen. Volgens Emmer was het namelijk zo dat overwinnaars een natuurlijk recht op het bezit en de werkkraft van de overwonnenen hebben. Het enige obstakel dat de Groot moest overwinnen was het feit dat Nederland en Afrika niet in oorlog met elkaar waren, dus dat de basis voor de Nederlandse slavenhandel hier zou ontbreken. Maar de jurist zag dit volgens Emmer in groter perspectief, de Atlantische slavenhandel kon volgens hem ook voortvloeien uit de vele ‘rechtvaardige oorlogen’ in Afrika zelf. Die oorlogen leverden slaven op en de overwinnaars

⁴⁶ Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade*, 10.

⁴⁷ Flinkenflögel, *Nederlandse slavenhandel*, 87.

hadden het recht hen als oorlogsbuit te verkopen aan de Europeanen.⁴⁸ Ook Schutte meent dat deze rechtvaardiging van de Groot als relevant werd beschouwd. Hij stelt in zijn boek de vraag:

“De wetenschap aanvaardde dus – zij het beperkt en binnen duidelijke juridische regels – de slavernij en de slavenhandel. Wat moest een goed gereformeerd mens dan doen?”⁴⁹

Deze juridische regels die de Groot neer heeft gelegd is voor velen een reden geweest om de slavernij te accepteren zoals hij is.

1.6 Voorstanders van de Atlantische slavenhandel

Wetenschappers van de slavernij en slavenhandel beschrijven dat in de 17^e eeuw steeds meer vooraanstaande Nederlanders zich inzetten om de slavenhandel te kunnen verantwoorden. De conclusie die ze hieruit trekken is dat de slavenhandel werd gezien als ethisch rechtvaardig. Als ondersteuning voor deze conclusie worden er voorbeelden gegeven van prominente Nederlanders. Zoals hierboven al vermeld is Hugo de Groot er daar één van. Voor de volledigheid van deze scriptie is het van belang om ook de andere personen en hun visies te benoemen. Het is namelijk zo dat veel van deze personen vooraanstaande mensen waren in kerkelijke sferen.

Een eerste speler die hier besproken zal worden is Willem Usselinx (1567 – 1647), de man die met het idee kwam om een WIC op te richten. Usselinx was een zakenman die veel kennis had van koloniën. Hij was van mening dat er geen ethisch bezwaar was tegen slavenhandel zelf. Wel geloofde Usselinx dat een ‘onvrije’ nooit tot enthousiaste arbeid kon worden gebracht, zelfs niet door zweepslagen. Daarom was het in zijn visie niet voordelig om slaven te hebben. Tevens meende hij dat de slechte vooruitzichten van slaven er voor zorgden dat zij zich niet meer zouden voortplanten, wat uitroeiing van het ras zou betekenen.⁵⁰ Toch aanvaardde Usselinx het klassieke standpunt van de Groot, en was hij volgens Schutte van mening dat menig misdadiger in Europa blij zou zijn als hij zijn leven mocht behouden en in dienst werd gesteld om in de Nieuwe Wereld te werken.⁵¹ Het is duidelijk dat zijn aarzelingen tegenover slavernij en slavenhandel economisch of pragmatisch gegrond waren, en dat hij geen problemen had met de slavenhandel op zich.

Een ander zeer belangrijk persoon in deze discussie was Godfried Udemans (1581 – 1649). Hij was van 1604 tot zijn overlijden predikant van Zierikzee, een stad die nauw betrokken was bij de West-Indische Compagnie. Udemans schreef uit naam van de WIC in 1640 *’t geestelijk roer van ’t coopmansschip*, waarin hij nadrukkelijk meldde dat slavenhandel geen probleem was. Hij haalde

⁴⁸ Emmer, *De Nederlandse slavenhandel*, 35/36.

⁴⁹ Schutte, *Het Calvinistisch Nederland*, 34.

⁵⁰ Flinkenflögel, *Nederlandse slavenhandel*, 88/89; Emmer, *De Nederlandse slavenhandel*, 35.

⁵¹ Schutte, *Het Calvinistisch Nederland*, 34.

daarbij passages uit de Bijbel aan en dat daarom slavernij te verantwoorden was. Joesse meent dat volgens Udemans arme volken onder de slavernijvloek vielen omdat ze arm in ware Godskennis waren.⁵² Wel meende Udemans dat als een slaaf lang genoeg christen was, hij voor goede behandeling en na trouwe dienst vrijgelaten moest worden.⁵³ Joesse stelt uiteindelijk dat doordat Udemans de argumenten van de Groot accepteerde als middel tot bescherming van mensenlevens, de slavenhandel en slavernij hebben bevorderd.⁵⁴ De predikant Picardt (1600 – 1670) reageerde op de visie van Udemans en deed er zelfs nog een schepje bovenop. Hij bevestigde de visie van Udemans en de passages uit de Bijbel, maar hij meende ook dat neger-slaven flink getuchtigd moesten worden, opdat zij nog van enig nut voor de mensheid zouden zijn. Een citaat uit 1660 van Picardt is als volgt:

“Deze mensen [De Afrikanen] zijn zo genaturaliseerd, dat wanneer zij in vrijheid gesteld of liefwillig gekoesterd worden, zij niet zullen deugen en weten haar zelfs niet te gouverneren: maar indien men gedurig met rotting in haar lendenen woont, en dat men de zelfde telkens zonder genade bastonneert [afranselt], zoo heeft men goede diensten van dezelfde te verwachten; zo dat haar welvaart bestaat in slavernij.”⁵⁵

Picardt meent dus dat, als de Afrikanen vrijheid geboden worden of liefwillig gekoesterd worden zij niet zullen deugen, maar dat als ze zonder genade geslagen worden goed dienst zullen doen.

1.7 Amen; Het zij zo

Zoals hierboven genoemd, baseerden Udemans en Picardt zich op passages uit de Bijbel, die zou beschrijven dat Afrikanen in zonde leefden, en dat het daarom geoorloofd was dat ze slaaf waren. Deze theologische onderbouwing kwam vanuit verschillende verschillende kanten; het verhaal van Genesis 9 en het verhaal van Jozua 9. Als eerste zal de Cham-theorie besproken worden. De vloek Flinkenflögel stelt in zijn boek:

“vooral de vloek van Noach over zijn zoon Cham, (...) kon als een verklaring en rechtvaardiging van slavernij opgevat worden. Het door Udemans gehanteerde Bijbelverhaal is later door voorstanders van de slavernij gretig naar voren gebracht. Ook na de abolitie van de slavernij door Nederland in 1863 leidde de interpretatie van Genesis 9 (...) een hardnekkig bestaan als *bewijs* van minderwaardigheid van het zwarte ras.”⁵⁶

⁵² Joesse, *Geloof in de Nieuwe Wereld*, 526.

⁵³ Flinkenflögel, *Nederlandse slavenhandel*, 88; Emmer, *De Nederlandse slavenhandel*, 36.

⁵⁴ Joesse, *Geloof in de Nieuwe Wereld*, 522.

⁵⁵ Emmer, *De Nederlandse slavenhandel*, 38.

⁵⁶ Flinkenflögel, *Nederlandse slavenhandel*, 88/89.

Dit verhaal wordt ook bevestigd door Postma, die in zijn boek het volgende schrijft:

“In general, Calvinist theologians accepted slavery as a legitimate human institution, justifying it on the so-called curse of Ham theory, which held that blacks were the offspring of Ham (and his son Canaan), the son of the biblical Noah, who had dishonored his father and thereby drew the curse of God that condemned his offspring to perpetual servitude.”⁵⁷

In het verhaal van Genesis 9, vers 16 tot en met 28, wordt het verhaal verteld van Noach, zijn zoons Sem, Jafeth en Cham (en diens zoon Kanaän). Het verhaal gaat als volgt: Noach verbouwde wijnnakkers en was op een avond dronken geworden. Toen hij zijn tent binnen was gegaan had hij zich helemaal uitgetkleed en was hij in het midden van de tent gaan liggen. Even later kwam zijn zoon Cham de tent binnen lopen en zag hij het naakte lichaam van zijn vader. Cham haalde zijn broers om hen te vertellen wat hij had gezien. De broers, Sem en Jafeth, gingen zonder te kijken de tent binnen met een kleed en bedekte hun vader, zodat hij niet meer naakt was. Toen Noach de volgende dag wakker werd en merkte wat zijn jongste zoon gedaan had zei hij:

25. en hij Zeide : Vervloekt zij Kanaän ; een knecht der knechten zij hij zijnen broederen.

26. Voorts zeide hij : Gezegend zij de HEERE, de God van Sem; en Kanaän zij hem een knecht.

27. God breide Jafeth uit, en hij wone in Sems tenten! En Kanaän zij hem een knecht!⁵⁸

Twee vragen moeten hierbij beantwoord worden. Ten eerste, waarom heet het de vloek van Cham als het duidelijk Kanaän is die hier vervloekt wordt? En ten tweede, waarom werd deze vloek gekoppeld aan de slaven?

Antwoord op deze beide vragen wordt gegeven door Goldenburg, in een viertal verklaringen. Ten eerste stelt hij dat men meende dat Cham niet vervloekt kon worden, omdat hij al gezegend was, en dat daarom Noach Kanaän vervloekte. Door te zeggen dat hij een knecht der knechten zou zijn, zou Noach impliceren dat door biologische banden, ook Cham vervloekt werd. Uitleg wegens tekstuele moeilijkheid zou een verklaring zijn dat Cham was vervloekt, ondanks wat de bijbel zei.⁵⁹ Een tweede verklaring was dat schrijvers gewoon ten onrechte Cham als vervloekte aanwezen, als resultaat van verwarring die opkwam door de raadselachtigheid van de tekst.⁶⁰ De derde verklaring die Goldenberg geeft is dat de sociale omgeving waarin de schrijvers zich in die tijd bevonden

⁵⁷ Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade*, 11.

⁵⁸ Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, *Bijbel: dat is het ganse schrift vervattende al de kanonieke boeken des ouden en nieuwen testaments, Amerikaansch bybelgenootschap* (New York 1816) 8.

⁵⁹ D.M. Goldenberg, *The Curse of Ham: Race and Slavery in Early Judaism, Christianity and Islam* (Princeton/ Oxford 2003) 165.

⁶⁰ Goldenberg, *The Curse of Ham*, 165.

veranderde, en dat in die tijd de zwarte Afrikaan meer en meer gezien werd als slaaf. Nadat deze vergelijking werd gemaakt, zo stelt Goldenberg, was een re-interpretatie van het Bijbelse verhaal nodig, omdat Cham, en niet Kanaän, werd gezien als de vader van de donkere mensen van de wereld.⁶¹ Een laatste verklaring komt uit een etymologisch oogpunt, omdat op het moment dat de Afrikaan werd gezien als slaaf, men (foutief) dacht dat Cham ‘zwart’ of ‘donker’ betekende. Zo werd vanaf de zevende eeuw *Banu Cham* (Arabier) en *Bnei Cham* (Hebreeuw) gebruikt als synoniemen voor ‘Zwarte Afrikaan’.⁶² Al deze verklaringen van Goldenberg zorgen ervoor dat een beeld wordt opgeroepen dat de slaven werden gezien als slaven vanwege de Cham-theorie.

Een tweede passage die werd aangehaald in Jozua 9, vers 21, was volgens Flinkenflögel minder overtuigend, maar werd wel gebruikt door de twee predikanten. Het verhaal is dat er een succesvolle oorlog tegen de stad Gibeon is geweest. De bewoners van die stad, Nazaten van Kanaän en daarom vergeleken met de Afrikanen, hadden hun woord gebroken en als reactie daarop zegt de richter Jozua: Laat hen leven en laat ze houthouwers en waterputters zijn van de ganse vergadering, gelijk de oversten tot hen gezegd hebben.⁶³ Dit zou betekenen dat de inwoners van Gibeon anderen moesten dienen.

1.8 Vragen die onbeantwoord blijven

Na bovengenoemde voorstanders stelt Emmer uiteindelijk wel dat er altijd wel een dominee te vinden was die erop bleef hameren dat de Nederlanders geen haar beter waren dan de Spanjaarden en Portugezen, maar meent ook dat deze tegengeluiden gering waren.⁶⁴ Ook Flinkenflögel stelt in zijn boek de vraag: “Waren er in de 17^e en 18^e eeuw geen mensen die hun stem verhieven tegen de slavenhandel en de inhumaniteit die er inherent aan was? Zeker, zij hebben bestaan maar waren in de minderheid.”⁶⁵ Vervolgens noemt Flinkenflögel een aantal prominente tegenstanders, evenwel allemaal uit de 18^e eeuw. Twee wetenschappers die vooraanstaand werk geleverd hebben in onze kennis over de Nederlandse slavenhandel laten op deze manier toch een eenzijdig beeld zien. Waarom geven deze historici geen concrete, gedetailleerde voorbeelden van de tegenstanders van de slavernij, hoewel ze beide aanklaarten dat deze er wel waren? Het is immers zo dat ze ook ‘maar’ vier voorstanders hebben genoemd van deze slavenhandel. Hoe kan het dan zijn dat zij de algemene consensus bevestigen dat slavenhandel als iets ethisch en geoorloofd kan worden gezien?

⁶¹ Ibidem, 166.

⁶² Goldenberg, *The Curse of Ham*, 166/167.

⁶³ Flinkenflögel, *Nederlandse slavenhandel*, 89.

⁶⁴ Emmer, *De Nederlandse slavenhandel*, 37.

⁶⁵ Flinkenflögel, *Nederlandse slavenhandel*, 97.

Daarnaast wordt nog een andere vraag niet beantwoord. Emmer stelt in zijn boek dat economische belangen, het produceren van suiker, voor prominenten een belangrijke reden was om voorstander te zijn van de Atlantische slavenhandel. Dit is in strijd met de informatie die Den Heijer in zijn boek geeft. Hij stelt namelijk dat de schulden waarmee de WIC kampte een publiek geheim was.⁶⁶ Tevens was het niemand onbekend dat de WIC in 1674 officieel failliet werd verklaard, omdat dit de enige uitkomst was om zichzelf te saneren van alle openstaande schulden. Daardoor rijst de vraag of de economische belangen wel zo belangrijk waren in de ommekeer van deze visie. Het is namelijk ook dat eigenlijk geen van bovengenoemde prominenten zich zeer sterk leek te maken voor de economische belangen van de Nederlanders. Wat zou dan oorzaak zijn geweest van deze ommekeer, als daar al over gesproken kan worden? Als concreet punt noemt Emmer Brazilië, dat in 1624 een kolonie van Nederland werd. Toch waren Usselinx en de Groot, beide voorbeelden van vroeger periode, ook niet per se tegen slavenhandel. Of was het zo dat, eigenlijk zoals ook gedaan is in de Tweede Wereldoorlog met de jodenvervolging, dat de Nederlanders graag een andere kant uitkeken wat het de ethische kant van de slavenhandel betrof, zolang er maar wat resultaten geboekt werden?

Wellicht is het interessant om deze vragen van de andere kant te bekijken, vanaf de kant van de tegenstanders van de slavenhandel, hoe gering hun aantal ook mocht zijn in de 17^e eeuw. Vanuit welke hoek kwam deze tegenstand? Wat voor theorie gaven zij, en vanuit welke basis kwam deze theorie (economisch, theologisch, wettelijk)? De volgende hoofdstukken van dit onderzoek zullen hier meer licht op schijnen.

⁶⁶ Den Heijer, *De geschiedenis van de WIC*, 102.

Hoofdstuk 2

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zullen de primaire bronnen besproken worden die voor deze scriptie onderzocht zijn. Per bron zal duidelijk worden gemaakt waarom voor deze bron gekozen is en hoe de bron geplaatst moet worden in de geschiedenis van de Nederlanden in de tweede helft van de 17^e eeuw. Hier hoort dus ook bij hoe groot de waarde van de auteur is en wat eventueel het nadeel is van een dergelijke bron. In het derde hoofdstuk zal bekeken worden hoe de bronnen gekoppeld kunnen worden aan de secundaire literatuur. De citaten die zijn opgenomen vanuit de bronnen zijn omwille van de leesbaarheid vrij vertaald van het oorspronkelijke naar het hedendaagse Nederlands.

2.2 Voetius' Catechisatie over den Heidelbergschen Catechismus

De eerste bron die besproken zal worden heet *Voetius' Catechisatie over den Heidelbergschen Catechismus* van predikant Gisbertus Voetius (1589 – 1676). Deze bron is relevant voor dit onderzoek omdat het de visie van een vooraanstaand man in het kerkelijke vlak weergeeft. Op deze manier zullen we kunnen aantonen dat een zeer bekend man zich tegen slavernij en slavenhandel keerde op ethische gronden.

Deze bron is gepubliceerd door Van Pouderooyen in 1653 en staat bekend als de meest correcte weergave van de visies van Voetius van morele waarden. Volgens het Biografisch lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme genoot Voetius een succesvolle carrière en was hij belangrijk binnen de Nederlandse samenleving. Hij genoot een groot vertrouwen binnen de classis en kreeg een aantal maal beroepen aangeboden vanuit grote gemeenten, zoals Rotterdam, Dordrecht en Den Haag.⁶⁷ Daarnaast aanvaardde Voetius in 1634 een ambt als hoogleraar in Utrecht, waar hij zich bezig hield met vrijwel alle onderdelen van de toenmalige theologie.⁶⁸ Maar nog belangrijker dan dit, was dat Voetius veel navolgingen had, zoveel zelfs dat deze een nieuwe stroming in het Protestantisme teweegbrachten.⁶⁹ Zijn visies werden dus algemeen aangenomen als waarheid door een grote groep aanhangers. Dit geeft nadruk aan het feit dat deze bron zeer relevant is voor de ethische kwestie die Voetius aanhaalt betreffende slavernij en slavenhandel.

In de heruitgave van de catechisatie, uitgebracht door Abraham Kuyper in 1891, staat een naschrift van Kuyper zelf, waar nogmaals wordt benadrukt dat de inzichten die beschreven worden, daadwerkelijk de inzichten van Voetius zijn:

⁶⁷ Nauta e.a., *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, 444.

⁶⁸ Ibidem, 445.

⁶⁹ Joosse, *Geloof in de Nieuwe Wereld*, 515.

“Tevens toont de uitvoerige voorrede van Voetius, (...) dat Voetius zelf dit dictaat van Poederooien, eerst tweemaal in 1640 en daarna nogmaals in 1650 “*overgesien, verbeterd en waar 't nodig was, vervult*” heeft. Herinnert men zich nu, dat hij de uitgave *met de antwoorden*, nogmaals *driemaal* nazag, dan blijkt hieruit dat de vragen zesmalen door Voetius zijn nagezien.”⁷⁰

Een catechisatie is een boek waarin antwoord wordt gegeven op morele kwesties, die volgens de kerk, en daarmee God, belangrijk waren. Deze catechisaties werden veel gebruikt om kinderen te onderwijzen in de leer van God, of werd gebruikt tijdens de kerkdiensten. In deze catechisatie zijn de pagina's 990 tot en met 994 gewijd aan dienstbaarheid – het ondergeschikt zijn of instaat van onderwerping zijn. Deze morele kwestie begint met de vraag of de dienstbaarheid geoorloofd is, waarbij het antwoord wordt gegeven dat er een dienstbaarheid is die wel, en een dienstbaarheid is die niet geoorloofd is. Deze ongeoorloofde dienstbaarheid is voor dit onderzoek van belang, gezien het feit dat onder deze ongeoorloofde dienstbaarheid ook slavernij valt. Ongeoorloofde dienstbaarheid volgens Voetius is:

1. Zo en is niet geoorloofd tot slavernij en dienstbaarheid te brengen de kinderen of nakomelingen van diegene, die door het recht des oorlog gevangen, en onder het jock gebracht zijn. Zie 2. Paral. 28. 11.
2. Zo en is zonder onderscheid niet geoorloofd te kopen, en tot slavernij en dienstbaarheid te brengen die in de oorlog wettelijk gevangen zijn: want het staat een particulier niet toe dezelfde kwaad te vermeederen, en als een uitvoerder of pijniger tegen haar te zijn.
3. Ook zelfs niet, als een arm en ellendig mens zichzelf verkoopt: want wij zien niet hoe dat de Christelijke redelijkheid tot een zodanige koop raden zal; maar dezelfde zal veel eer raden de verlichtingen en verlossingen van een zodanig persoon door aalmoezen &c. Siet 2 Paral. 28. 15.⁷¹

Hier komen een aantal interessante zaken naar voren. Ten eerste stelt Voetius hier dat een kinderslaaf in alle gevallen onethisch is. Daarnaast mag een (mannelijke) slaaf alleen als slaaf gebruikt worden door de winnaars van de rechtmatige oorlog, en mag hij niet verkocht worden. Aangezien de Republiek geen directe oorlog voerde met een Afrikaans land in de tweede helft van de 17^e eeuw zou alle slavenhandel uit die periode niet geoorloofd zijn. Ieder die dit wel doet is een vermeerderaar van de pijn en het kwaad, en dat is niet ethisch. Met het laatste punt wordt duidelijk dat de handelaren van de WIC in de visie van Voetius niet in goed geweten hadden kunnen

⁷⁰ C. van Pouderoyen, *Voetius' Catechisatie over den Heidelbergischen Catechismus*, Kuyper ed. (Amsterdam 1892), 1228.

⁷¹ Van Pouderoyen, *Voetius' Catechisatie*, 991.

beargumenteren dat de slaven op geoorloofde wijze in hun bezit gekomen waren. Uit dat stuk alleen al valt dus te concluderen dat Voetius de Nederlandse slavenhandel als onethisch beschouwde. Het is wel verstandig om de rest van de catechisatie te bespreken, gezien het feit dat hier nog specifieker in zal worden gegaan op de visies van Voetius op dit onderwerp.

De volgende vraag van de catechisatie is de vraag of het wel correct is om lijfeigenen te houden, aangezien dat in sommige Christelijke landen de gewoonte is geworden:

“Het zij dat die mensen ten tijden van het heidendom of ten tijde van het Christendom tot dienstbaarheid en slavernij gebracht zijn, zo is het nochtans onbillijk en onchristelijk die mensen successievelijk, van geslacht tot geslacht tot de dag des oordeel, als lijfeigene te houden. Want die mensen zijn met recht of met onrecht in slavernij en dienstbaarheid gebracht. Is de oorlog onwettelijk geweest, is de ganse zaak kwaad. Is die wettelijk geweest, schoon genomen de eerste, door de oorlog gevangen of overwonnen, had de lijfstraf verdiend, zal men dat eeuwig en erfelijk brengen op de nakomelingen?”⁷²

Het antwoord van deze vraag is relevant, omdat Voetius hiermee aangeeft wat in zijn ogen onethisch is. Hij stelt namelijk dat het niet menselijk is om een kind te laten boeten voor de slavernij en dienstbaarheid van zijn vader. Hiermee lijkt het alsof Voetius slavernij ziet als een lijfstraf van een mens, en dat de basis van de slavenhandel in de Nederlanden dus niet gegrond is.

De volgende vraag die hier behandeld zal worden, is specifiek over de handel van de West-Indische Compagnie. De vraag is: wat oordeelt gij van de dienstbaarheid, gebruikelijk in Oost- en West-Indien?”⁷³ Omdat dit antwoord duidelijk de idealen van Voetius weergeeft is het belangrijk om hem in zijn geheel te bespreken. Maar gezien de omvang van het antwoord zal hij in delen besproken worden.

“Zij zijn of van ons gebracht tot slavernij en dienstbaarheid, of van ons gekocht, en door koop van ons geworden: en dat, of dat ze zichzelf verkocht hebben, of dat ze door andere verkocht zijn. Als iemand vanwege armoede of anderszins zichzelf presenteert, zo behoort nochtans de verkoop niet te geschieden vanwege Christelijke onbillijkheid, de welke dat niet lijden en kan...”

Hiermee maakt Voetius duidelijk dat er twee redenen kunnen zijn waarom wij – de inwoners van de Republiek – slaven hebben, of dat ze van ons zijn omdat wij een oorlog gewonnen hebben, of omdat wij ze gekocht hebben. Het eerste is niet het geval geweest, gezien wij op dat moment geen oorlog

⁷² Van Pouderoyen, *Voetius' Catechisatie*, 992.

⁷³ *Ibidem*, 992.

hadden met Afrikaanse landen. Is het laatste het geval, dan kunnen ze of verkocht worden door een ander, of zichzelf verkopen. Het laatste is in alle opzichten onethisch.

“...Doch het gebeurt zeer zelden dat iemand zichzelf verkoopt, maar bijna altijd door andere verkocht wordt, en dat van de Barbaren of andere vijanden, die haar tot dienstbaarheid gebracht hebben. Hoe dat het geschied is, het is een rouwen en onbillijke handel. De oorlog, waardoor zij tot slavernij gedwongen zijn, kan onwettelijk zijn. Laat hem wettelijk zijn, zo kan evenwel deze of gene slaaf onwettelijk genomen zijn. Zo dat het de Christenen niet betaamt haar in deze rouwen, onzekere, verwarde, periculeuze, en onbillijke handel te steken, en daar door iemand zijn kwaad te vermeerderen, en uitvoerder te zijn van iemands kwellingen en ellende...”

Ook hier komt weer de vraag naar voren of de oorlog, waardoor deze slaaf gewonnen is, wettelijk was. Maar zelfs al zou hij wettelijk zijn, past het een christen niet om zich te bemoeien met deze handel, omdat het alleen maar iemands kwelling en ellende verergeren. Het maakt dus niet uit wat de Nederlandse handelaren aandragen in de koop en verkoop van de slaven, het is allen ongeoorloofd. Voetius geeft wel een kanttekening:

“...Maar wil iemand uit dat kwaads wat goeds voortbrengen, dat hij dezelfde koopt om te verlossen en te bevrijden van zo'n grote dienstbaarheid der wrede tirannen, en haar, zo dat mogelijk is, in de Christelijke Religie te doen onderwijzen.”⁷⁴

Voetius eindigt met de opmerking dat als iemand zich bekommert om de ellende van de slaven, hij deze moet kopen en verlossen van de dienstbaarheid van de geweldenaren, en haar onderwijzen in het Christendom. Hier is wel een kritische blik vereist. Voetius maakt duidelijk dat een slaaf gekocht kan worden om hem te verlossen en te bevrijden van een tiran, maar het wordt niet duidelijk of hij dan ook meent dat de slaaf überhaupt in vrijheid moet worden gesteld. De interpretatie kan ook zijn dat de slaaf bevrijd moet worden van de onwetendheid van de Christelijke leer – of zoals Voetius het stelt; de waarheidsleer. Aangezien er niet letterlijk staat dat hij in vrijheid moet worden gesteld, zou een criticus kunnen stellen dat slavenhandel wel werd geoorloofd door Voetius, zolang de slaaf maar verlost werd van tirannie en onderwezen werd in de Christelijke religie. Hier is tegenover te zetten dat Voetius eigenlijk vindt dat de Nederlandse slavenhandel in alle opzichten sowieso een onbillijke en onmenselijke zaak is, en dat deze algemene visie op slavenhandel gebruikt moet worden om deze opmerking over 'verlossing' te interpreteren.

⁷⁴ Van Pouderoyen, *Voetius' Catechisatie*, 992/993.

In het laatste stuk dat dieper ingaat op de geoorloofde of ongeoorloofde dienstbaarheid probeert Voetius eventuele argumenten van voorstanders te weerleggen. Zo zou een voorstander volgens Voetius kunnen zeggen dat de een met de ander oorlog voert en de een de ander vangt, en deze gevangenen verkoopt. Voetius stelt hierop dat men niet kan weten of deze mensen zijn overwonnen in een rechtvaardige oorlog, en of rekening is gehouden met relationele banden. Het zou kunnen zijn dat er sprake is van het roven en wegvoeren van mannen, vrouwen en kinderen en of ze niet door geweld of diefstal van partner, kinderen of ouders weg zijn gehaald.⁷⁵ Dit alles betekent dat men niet kan weten of het rechtvaardig is, en het daarom moet laten om mensen te kopen. Een voorstander zou ook kunnen zeggen dat als wij hen niet kopen, een ander hen koopt, die hen wellicht nog veel erger aan zal doen. Volgens Voetius zou dat hetzelfde zijn als in een huis inbreken en zeggen dat je buit meegenomen hebt omdat als jij het niet zou doen, iemand anders het wel zou doen. Het is volgens hem alleen geoorloofd als je de slaaf verlost.⁷⁶ Het laatste argument dat gegeven wordt is dat als men geen slaven heeft, zij het werk niet kunnen doen en dat landschap geen vooruitgang kan boeken. Daarop geeft Voetius het antwoord dat men dienstknechten in kan huren zolang het menselijk werk is. Als het werk niet menselijk is, moet het sowieso niet uitgevoerd worden, want iedereen is gelijk aan elkaar en mens.⁷⁷ Al deze voorbeelden houden in dat Voetius de hele zaak een onbillijke vindt, en dat de slavenhandel ethisch niet verantwoord is.

In volledigheid kan gesteld worden dat *de catechisatie* van Gisbertus Voetius een negatief antwoord geeft op de vraag of slavenhandel en vooral slavernij op ethische gronden geoorloofd kan worden volgens de Gereformeerde kerk. Hij meent dat dit niet het geval is, zeker niet de handel in Oost- en West-Indië, omdat er teveel onbillijke zaken mee gepaard gaan om het humanitair te laten zijn. Deze eerste bron laat zien dat er wel degelijk kanttekeningen werden gesteld bij het algemeen aanvaarde beeld.

2.3 Bedenkingen der Guineese Slaafhandel

De bron die nu besproken zal worden, is geschreven door Georgius de Raad (1625 – 1667). Deze bron is belangrijk voor dit onderzoek om drie redenen. Ten eerste gaat deze bron zeer specifiek in op de vraag of slavenhandel en slavernij op grond van religie ethisch zou zijn. Daarnaast laat de bron zien dat de discussie over slavenhandel in 1665 blijkbaar belangrijk genoeg was voor De Raad om een heel boekwerk aan dit onderwerp te besteden. In vergelijking met de vier pagina's die Voetius gebruikte in zijn catechisatie, kan worden geconcludeerd dat de discussie in 1665 belangrijk genoeg werd beschouwd door iemand om uitgebreid en gedetailleerd op in te gaan. Als laatste is het zo dat De

⁷⁵ Van Pouderoyen, *Voetius' Catechisatie*, 993.

⁷⁶ *Ibidem*, 993/994.

⁷⁷ *Ibidem*, 994.

Raad van 1657 tot zijn dood predikant was in Vlissingen, een stad waarvan veel inwoners inkomsten verkregen uit de slavenhandel.

Het Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme stelt dat De Raad aanhanger was van het Voetiaans-Teellinckiaanse richting – dus aanhanger van de idealen van Voetius – en een geliefd predikant moet zijn geweest, omdat hij soms wel tot 1600 toeschouwers had tijdens zijn catechisaties.⁷⁸ Daarnaast stelt het Lexicon ook dat het van moed getuigde dat De Raad zo fel de slavenhandel bestreed. Daarmee doelt het Lexicon waarschijnlijk op de aanname dat de grootste inkomstenpost van de gemeente Vlissingen de slavenhandel zou zijn. Het had makkelijk tot frictie kunnen leiden dat een predikant van een Gereformeerde kerk tegen de grootste inkomstenpost van de lokale overheid was. Toch gebeurde dit niet, en genoot De Raad ondanks zijn felle tegenstand groot aanzien, gezien het aantal toeschouwers van zijn catechisaties. Dit maakt het van belang om kritisch naar deze stand van zaken te kijken. Ten eerste kan men zich afvragen of het onderwerp zelf dan wellicht niet interessant genoeg zou zijn voor de lokale overheid om hiervoor de steun aan de predikant in te trekken. Want hoewel formeel de kerkelijke raad de predikant benoemde, had de lokale overheid veel macht om de predikant te ontdoen van zijn ambt. Ook kan men zich afvragen of het dan inderdaad wel de grootste inkomstenpost voor de stad Vlissingen was – iets wat meer kracht krijgt door het feit dat de WIC een aantal jaar later failliet wordt verklaard omdat het geen schulden meer kan aflossen. Dit zal later nogmaals besproken worden.

Eerst is het belangrijk om de bron van De Raad door te nemen. De bron is een tractaat genaamd *Bedenckingen over den Guineesche Slaaf-handel der Gereformeerden met de Papisten* uit 1665. De Raad schrijft dit tractaat om opdracht te geven aan de Gereformeerde kooplieden van Nederland, en met name – vanwege de uitnemende Negoties te water – aan die van Amsterdam, Middelburg, Rotterdam en Vlissingen.⁷⁹ Af te lezen van de naam lijkt deze bron in eerste instantie enkel te gaan over de slavenhandel tussen de Gereformeerden en Papisten; en dat is ook zeker het doel van De Raad. De naam Papist is een scheldwoord dat werd gebruikt om het verschil duidelijk te maken tussen de ‘slechte’ pausgezinden – ook wel in het algemeen alle Katholieken – en de ‘goede’ staatsgezinde protestanten. Zowel Spanjaarden als Portugezen werden vaak uitgescholden voor Papisten. Was dit uitsluitend het geval geweest, dan zou men kritisch kunnen zijn tegenover het nut van deze bron voor dit onderwerp. Toch is de bron wel belangrijk, om twee redenen. Ten eerste begint De Raad zijn tractaat met zijn algemene visie op de slavenhandel en slavernij, wat voor ons wel van belang is. Dit zal hieronder uitgebreider besproken worden. Daarnaast zal in het achterhoofd

⁷⁸ Nauta e.a., *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, 270.

⁷⁹ G. de Raad, *Bedenckingen over den Guineesche Slaaf-handel der Gereformeerde met de Papisten*, A. van Laren ed. (Vlissingen 1665), *.

moeten worden gehouden dat het gros van de slavenhandel kwam door het *Asiento*, het handelsverdrag tussen de Spaanse kroon en de WIC – met een Nederlander of Spanjaard als tussenpersoon.

Zoals gezegd is De Raad in zijn voorwoord duidelijk over zijn visie betreffende slavernij en slavenhandel. In zijn voorwoord, waarin hij uitlegt waarom hij dit schrijft en wat zijn motivatie is, begint hij met de opmerking dat het werk bedoeld is om mensen serieus na te laten denken over de slavernij, een zaak tussen God en hun geweten. Hij schrijft: “Uw gemoederen maak ik tot rechters, hoe kan ik bescheidener en billijker spreken over zulke handel, als deze slaaf-handel is?”⁸⁰ De Raad benadrukt hier dat slavenhandel een morele zaak is, en niet een zaak die over economische belangen hoort te gaan. Hij vervolgt zijn motivatie met de opmerking dat hij begrijpt dat hij niet iedereen kan behagen en dat ieder zijn vijand heeft.⁸¹ Hieruit zou men kunnen concluderen dat De Raad ziet dat er ook zeker voorstanders van de slavenhandel zijn, of mensen die economische belangen wel voorop zullen stellen. Dit is interessant, want dit haalt de twijfel weg over de vragen die eerder werden opgeroepen, over de vraag of het onderwerp wellicht niet interessant genoeg zou zijn, of dat men de economische voordelen van de slavenhandel toch niet zag.

Na zijn motivatie begint het tractaat van De Raad. In het eerste stuk van zijn tractaat zal De Raad voorbeelden geven van zaken waar hij aan voorbij gaat, maar juist deze voorbeelden zijn belangrijk voor het onderzoek, gezien het feit dat hij hier duidelijk laat zien wat hij vindt van slavenhandel in het algemeen. Zo luidt de eerste zin:

“Beminde lezer / wij hebben het niet voor in dit tractaatje te spreken over het geheel verslag / en alle omstandigheden van de handel der slaven / en die menigerlei gevallen van consciëntie / die hier in kunnen voorkomen : maar alleen over de verhandelingen der slaven door Gereformeerden aan de Papisten.”⁸²

Hoewel De Raad aangeeft dat hij het niet over zulke zaken zal hebben, wordt hier duidelijk dat hij meent dat handel in slaven in veel gevallen niet met een goed geweten uitgevoerd kan worden. Hij gaat hier de pagina erop nog dieper op in:

“Wij zullen dan ook voorbij gaan aan andere zonden die haar opdoen in het kopen / en verhandelen van de slaven / gelijk dat voorvalt in Afrika of Guinea ; zo dat weinige gekocht werden die geacht moeten werden koopbaar te zijn ; wederom / hoe dievelijk / en goddeloos / de arme heidenen van onze soms werden gestolen : men lokt ze wel in onze schepen / en

⁸⁰ De Raad, *Bedenckingen over den Guineesche Slaef-handel*, *.

⁸¹ Ibidem, *.

⁸² Ibidem, 1.

voert ze / en rooft ze weg tegen haren dank ; ontsteelt de ouders van de kinderen / de kinderen van de ouders / de mannen van de vrouwen / de vrouwen van de mannen / enzovoorts.”⁸³

Hij concludeert dat slavenhandel gepaard gaat met allerlei zonden, en dat veelal de slaven gewoon ontvoerd worden. Hoewel hij stelt dat hij eraan voorbij gaat, wil hij aan de lezers duidelijk maken dat eigenlijk bijna niemand daar verkocht hoort te worden, gezien het dievelijk, goddeloos en tegen iemands wil en dank is. De Raad vervolgt:

“Wij zullen ook voorbij gaan aan de schrikelijke en notoire zonden / ongehoorde / en heidense wreedheid die de Christenen omtrent de heidense slaven in de schepen wel hebben gepleegd. Wij zullen niet spreken hoe de slaven op onze plantages werden onthaald ; ook niet van de kleine devoiren die aangewend worden om heidenen tot onze religie over te brengen ; van de kleine / en geen privileges / welke de slaven tot onze religie nu gevorderd / genieten ; en voorts al de rest van de andere vreck laten liggen.”⁸⁴

De Raad stelt hier dat slaven veelal op onmenselijke wijze behandeld werden. Terugkoppelend aan het voorgaande, is de slavenhandel in de ogen van De Raad dus een opeenhoping van zonden die gepleegd worden door Christenen bij het verhandelen van deze slaven. De Raad sluit zijn inleiding af met de vraag wat dan wel het doel van zijn tractaat dan wel is:

“onze intentie ten principalen is ten antwoorde op de vraag: of iemand van onze Gereformeerde kooplieden (...) die [slaven] met een goede consciëntie / mag verhandelen / en verkopen aan papisten 't zij aan de eilanden der Fransen, der Spanjaarden, of andere / die van enige papisten worden overheerst / en in welke de paapse religie publiekelijk wordt geexerceert gelijk alle dag / met menigte slaven van de onze in de West-Indische eilanden.”⁸⁵

De vraag die eigenlijk gesteld wordt, is of een Gereformeerd persoon met goed geweten een slaaf kan verhandelen aan Papisten, zoals het geval is bij het *Asiento*. De rest van het tractaat is ongeveer 150 pagina's lang, en zal daarom hier niet besproken worden. De conclusie van De Raad is, wat wel een logisch gevolg is van het voorafgaande, dat handel met de Papisten niet met een goed gemoed kan worden gedaan en dat daarom het *Asiento* niet ethisch verantwoord is.

Een criticus kan bij deze bron inbrengen dat De Raad hier alleen spreekt over de ethische kant van slavenhandel in combinatie met Christenen – omdat zij deze handel niet gewetensvol uit kunnen

⁸³ De Raad, *Bedenckingen over den Guineesche Slaef-handel*, 2.

⁸⁴ *Ibidem*, 2/3.

⁸⁵ *Ibidem*, 3.

voeren. Toch is het zo dat hij spreekt over de zonden die in het algemeen gepaard gaan met de handel in slaven, waardoor toch blijkt dat het onethisch is om hierin te beginnen. De zonden worden begaan in alle facetten die gepaard gaan met de handel, met de aanschaf, de aan- en verkoop, de reis, de behandeling van de slaven en hun leven op de plantages. Hieruit valt te concluderen dat mensenhandel volgens de visie van De Raad een onethische zaak is.

2.4 Swart Register van Duysent Sondets

De volgende bron die uitgewerkt zal worden, is die van predikant Jacobus Hondius (1629 – 1691), en heet *Swart Register van Duysent Sondets*. Deze bron is relevant voor dit onderzoek, omdat hij wordt gezien als weerspiegeling van de idealen van de kerk rond het einde van de 17^e eeuw. Ten tweede is deze bron uit 1679, ongeveer dertig jaar later uitgebracht dan de catechisatie van Voetius. Dit kan er op wijzen dat de discussie omtrent slavernij en slavenhandel na dertig jaar nog niet was verdwenen van het kerkelijke vlak. Ten derde is deze bron relevant omdat die nagekeken en gesteund werd door twee theologen, wat inhoudt dat niet alleen Hondius deze visie had, maar dat hij ook breder gedeeld werd.

Jacobus Hondius was afgestudeerd in godgeleerdheid in Utrecht en was sinds 1661 predikant in Hoorn.⁸⁶ Het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek beschrijft Hondius als vooral belangrijk vanwege zijn boek *Swart Register*, uitgebracht in Amsterdam, omdat het een belangrijk boek is voor de kennis van de kerkelijke toestanden in Nederland op het einde van de 17^e en het begin van de 18^e eeuw. Het is, zo stelt het Woordenboek, leerzaam en merkwaardig.⁸⁷ Belangrijk is dat in deze periode de dominantie van de Nederlanders op het toneel van de slavenhandel al lang een feit was, en het blijkbaar nog steeds voor vertegenwoordigers van de Gereformeerde kerk van belang was om duidelijk te maken dat slavenhandel onethisch en onchristelijk was.

Het Swart Register is, zoals aangegeven in de titel, een boek waarin duizend zonden werden weergegeven. De volledige titel is: *Swart Register van Duysent sonden, Dienende tot overdenkingen, en opwekkingen, van de vervallen ijver en Godvruchtigheid der hedendaagse genaamde Ledematen in de Geref. Chr. Gemeynheid van Nederland*. Het boek geeft dus alle zaken aan die in strijd zijn met de idealen van God, volgens Hondius. Aan het begin van het boek staat ook een hoofdstukje met 'theologisch advies'. In dit hoofdstuk stellen twee theologen, Petrus van Maastricht en Melchior Leydecker:

⁸⁶ P.J. Blok, K.H. Kossmann en P.C. Molhuysen (ed.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* 8 (Leiden 1930), 808.

⁸⁷ Blok e.a., *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, 808.

“Dit tegenwoordig Tractaat van de Eerw: Godzalige, Geleerde, *D. Iacobus Hondius*, met de titel, *Swart Register van Duizend Zonden*, Is ons ter hand gekomen en overzien, en getuigen daar in niets gevonden te hebben strijdig en tegen de zuiverheid des Geloofs en ware Godzaligheid.”⁸⁸

De idealen en visies van Jacobus Hondius worden dus gesteund, waaruit geconcludeerd kan worden dat niet alleen Hondius, maar ook twee bovengenoemde theologen slavernij en slavenhandel als onethisch beschouwden. Zonde nummer 810 betreft de zonde van de slavenhandel. Deze zonde is niet 810 omdat hij minder belangrijk is dan ruim achthonderd andere zonden, maar omdat de zonden op alfabetische volgorde staan beschreven. Zonde 810 zal in een paar delen hier besproken worden:

“810: Zondige zodanige mensen / die Ledematen zijnde / nochtans Slaven kopen om die weder te verkopen / en met die ellendige mensen hare Koophandel te drijven / gelijk met andere Waren en Goederen / en alsof het maar Beesten waren : daar het immers mensen zijn van een en dezelfde natuur / gelijk als zij.”⁸⁹

Met Ledematen doelt Hondius op de leden van de Gereformeerde kerk. Gelijk bij het begin van deze uitleg over zonde nummer 810 gaat Hondius diep in op de onethische kant van slavenhandel. Hij stelt dat slaven op deze manier vergeleken worden met vee, of goederen en andere waren. Tevens geeft hij hiermee aan dat hij meent dat deze mensen hetzelfde zijn als de mensen die in de Nederlanden wonen. De onderliggende theorie van de vloek van Cham is dat alle mensen een andere natuur hebben, afkomstig van de personen gepresenteerd in de Bijbel (zoals afstammelingen van Cham, Sam of Jozef, de drie kinderen van Noach). Hieruit kan geconcludeerd worden dat Hondius de onderliggende theorie van de Vloek van Cham niet geloofd, dus ook de theorie zelf niet. Hondius vervolgt de uitleg van zijn zonde om aan te geven dat hij ook de Nederlanders schuldig acht aan zonde. Hij schrijft:

“En of zodanige slaven-handel al gedreven wordt niet alleen van Joden / Turken / en Heidenen / maar ook van genaamde Christenen / als van Spanjaarden / Portugezen / en andere ; ja ook van de Hollanders ... “

Hier laat Hondius twee dingen zien. Ten eerste meent hij dat er een verschil bestaat tussen Christenen en niet-Christenen, waarbij het lijkt alsof hij onethische handelingen nog eerder zou

⁸⁸ J. Hondius, *Swart Register van Duysent Sondets, dienende tot ontdeckinge, ende opweckinge, van den vervallen yver en Godtvruchtigheydt der hedendaegse genaemde Ledematen enz.*, G. Borstius ed. (Utrecht 1679), Uyt.

⁸⁹ Hondius, *Swart Register van Duysent Sondets*, 363/364.

verwachten van niet-Christenen. Ten tweede geeft hij aan dat hij het erger vindt dat Christenen, ja zelfs Hollanders, zich bezig houden met deze onethische handel. Op dit tweede punt gaat Hondius verder:

“... / zo behoren nochtans de Gereformeerde Ledematen haar niet te besmetten met zulke onbarmhartige Koophandel / maar allerzins te handelen in de vrees des Heere / op dat het geld / dat ze winnen / haar niet tot een vloek / maar tot een zegen mag gedijen.”⁹⁰

Met dit laatst stuk probeert Hondius de koophandelaren te waarschuwen voor de macht van God, en het feit dat deze slavenhandel zo een grote zonde is dat het een vloek zal worden voor ieder die zich er mee bezig zal houden. In dit laatste stuk verwijst Hondius weer direct naar de Gereformeerden, en een criticus zal zeggen dat ook Hondius alleen maar wil dat een Christen geen slavenhandel drijft. Toch lijkt dit niet het geval. Het is inderdaad zo dat Hondius een Gereformeerd predikant is en dat hij dit boek schrijft voor de Gereformeerde samenleving, dus is het logisch dat hij zijn preek direct naar hen toeschrijft. Toch wordt uit het eerste stuk van de zonde duidelijk dat hij het over het algemeen een zeer onmenselijke zaak vindt, en dat niemand in mensen zou moeten handelen, of het nou een Christen of een niet-Christen is. Wat als laatste nog opmerkelijk is aan de bron van Hondius, is dat hij stelt dat slaven óók mensen zijn. Dit is bij de eerste twee predikanten nog niet naar voren gekomen.

2.5 Korte bedenkingen over het kopen en verkopen van mensen

De laatste bron die besproken zal worden in dit hoofdstuk is een bron afkomstig van predikant Johannes de Mey (1617 – 1678). De bron heet *Korte Bedenckinge over het kopen en verkopen van menschen* en is een tractaat in zijn boek *alle die Neder-Duitse wercken*. Deze laatste bron is belangrijk omdat De Mey zelf een jaar in St. Eustatius gewerkt heeft, in 1643, en vanuit daar de slavenhandel van zeer dichtbij mee heeft gemaakt. De bron die besproken wordt is uit 1681. Dit betekent dat De Mey zijn visie op de slavenhandel en slavernij in de hele tweede helft van de 17e eeuw heeft gevormd, wat het een zeer relevante bron voor dit onderzoek maakt.

De Mey was voor het grootste deel van zijn carrière predikant in Middelburg, waar hij vanaf 1676 ook hoogleraar wijsbegeerte en theologie was.⁹¹ Volgens het Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme beschouwde De Mey zowel slavernij als slavenhandel als een ‘gruwelijke zonde’ en is dit ook de reden dat hij belangrijk was voor de Nederlandse geschiedenis.⁹²

⁹⁰ Hondius, *Swart Register van Duysent Sondets*, 364.

⁹¹ Nauta e.a., *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, 367.

⁹² *Ibidem*, 367.

Zoals hierboven genoemd, is het tractaat *Korte bedenkingen over het kopen en verkopen van mensen* onderdeel van een boek dat hij geschreven heeft. In totaal is dit tractaat vijf pagina's lang, en kan worden gezien als een kleine catechisatie. Het is namelijk onderverdeeld in een aantal vragen, waar antwoord en onderbouwing op wordt gegeven. Dit tractaat begint met de vraag of enig mens, volk of natie van nature slaaf zou mogen zijn. Deze vraag behelst eigenlijk de vraag of de theorie van de Vloek van Cham een terechte theorie is in de ogen van de predikant. Het antwoord van De Mey hierop is duidelijk:

“Dit loochenen wij omdat *god alle mensen uit eene bloed geschapen zijn. Actor 17.26.* alle mensen zijn in adam na Gods gelijkenisse gemaakt Gen. 1. Alle mensen hebben een en de zelfde menselijke nature / bestaande uit een lichaam dat uit de aarde is / en tot aarde wederkeert : en eene onsterfelijke deel die uit God is / en na de dood tot God wederkeert eccl. 12. 7.”⁹³

Hiermee zegt De Mey dat alle volken eigenlijk hetzelfde zijn, en dat het niet zo kan zijn dat men dus op basis van volk verschilt. Hij beargumenteert dat alle mensen even vrij geboren zijn, en uit hetzelfde bloed zijn, en dat daarom een dergelijke vloek niet kan bestaan. Hij vervolgt:

“Daar uit blijkt / dat het een zeer grouwelijke zonde en wreedheid is / dat sommige niet en ontzien met vaartuig de Indische Kusten aan te doen / en de indianen onder schijn van koophandel of vriendschap aan scheepsboort te halen / en dan dezelfde verradelijk te stellen / en op andere plaatsen voor lijfeigenen te verkopen / (...) Ja god uitdrukkelijk geboden heeft zodanige mensen-dieven met de dood te straffen *exod 21. Vers 16.*”⁹⁴

Hij noemt dus de slavenhandel en slavernij een gruwelijke zonde en wreedheid en stelt dat God daarbij uitdrukkelijk zegt dat de handelaren, de kooplieden, met de dood gestraft behoren te worden voor hun daden. Hier is weinig interpretatie bij nodig, De Mey meent dat de slavenhandel zeer onethisch is. Hij vervolgt in zijn tractaat dat van alle goederen die mensen bezitten, de vrijheid de grootste en uitmuntendste is. Dat is de reden dat de slavernij zo een gruwelijke zonde is, omdat de vrijheid van een persoon afgepakt wordt.

De tweede vraag die De Mey stelt in zijn catechisatie is de vraag of een Christen met een goed gemoed een lijf-eigen slaaf mag kopen, oftewel of men slaven mag kopen. Hierop geeft De Mey

⁹³ J. de Mey, *Alle de neder-duitsche wercken, bestaande in een beschrijvinge van 't gewisse, eigenschappen en wercken Godts, verklaring van zommige spreuken Zalomons, en duistere plaatsen des Nieuwen Testaments, byzonderlijk van den brief tot den Hebreen : mitsgaders en geopent natuur- en genaden – toneel. Alsmede vande Christelijke bescheidenheid, en ware gelukzaligheid des menschen, enz.*, J. Meertens ed. (Middelburg 1681), 305.

⁹⁴ De Mey, *Alle de neder-duitsche wercken*, 305.

eigenlijk het antwoord dat het alleen mag als een slaaf anders zal worden omgebracht, zeer gewelddadig zal worden mishandeld, of opgegeten zal worden. Hij schrijft:

“In zulke en dierlijke gevallen / oordelen wij dat een christen zulke mensen met een goed gewille mag kopen / en met zijn geld verlossen van hare dood / en wreede mishandelingen dieze onderworpen zijn. Gelijk wij doorgaans zien in de Heilige schriften / dat de verlossingen der mensen door Christus / vergeleken werd bij zodanige uitkoop / waar door met prijs / een slaaf van de dood / ofte ellendige slavernije gekocht en verlost wordt. 1. Cor. 6. 20. En cap. 7. 23. 1 pet. 1. 18, 19, &c.”⁹⁵

Hier geeft De Mey wel een zeer belangrijke voorwaarde bij, namelijk dat de slaaf dan studie moet krijgen naar de waarheid en zaligmakende leer en verbond van Jezus Christus, zodat hij geestelijk vrij zal zijn. Daar voegt De Mey nog aan toe dat deze geestelijke vrijheid alleen maar tot gevolg kan hebben dat de slaaf ook lichamelijk vrijgesteld hoort te worden. Slaven die niet eerlijk in het bezit zijn van de koper, maar gestolen zijn, mogen sowieso niet gekocht worden, meent De Mey. Dus kort gezegd, een slaaf mag in sommige gevallen gekocht worden, als hij maar wel studie krijgt naar de Bijbel en Christelijke waarden, en hij uiteindelijk vrij zal moeten worden gelaten.

De laatste vraag die De Mey in zijn tractaat stelt gaat over het verkopen van slaven, en of een Christen met een goed gemoed slaven kan verkopen. Hierop is een duidelijk antwoord te geven, zo meent De Mey:

“Ook wordt het tot last en blaam gestelt (...) dat ze koopmanschap deed met de lichamen en zielen der mensen. *Apoe.* 18. 13. Zoo dat die kooplieden geenszins te prijzen zijn / die alleen om gewins willen de slaven van menigte kopen / en zonder enige onderscheid verkopen aan alderlei slag van mensen / niet alleen Papisten / goddeloze en wreede christenen; maar ook Turken / joden / ja heidenen / indien ze daar bij voordeel weten.”⁹⁶

Hij meent dus dat het onethisch is om in mensen te handelen, en dat de daders gestraft zullen worden voor hun daden. De Mey vervolgt zijn tractaat met iets wat ook Voetius deed, namelijk een argument van een handelaar weerleggen, zodat deze handelaar dit niet meer als argument zal kunnen gebruiken:

⁹⁵ De Mey, *Alle de neder-duitsche wercken*, 306.

⁹⁶ *Ibidem*, 306.

“Maar zal iemand zeggen / als ik heidense slaven verkoop aan papisten / zo breng ik die in een beteren staat dan ze te voren waren / want zij raken ten minste onder het christendom / daar ze te voren geheel van vervreemd waren.”⁹⁷

Hiermee doelt De Mey waarschijnlijk op de handel die de WIC uitvoerde vanwege het *Asiento*, de handel in slaven voor de Spaanse kroon in de Nieuwe Wereld. Hierop antwoordt De Mey:

“Hoewel uit burgerlijke inzichten en om den koophandel der Indische landen te bevorderen / zulks opentlijk wordt toegelaten ; nochtans is het met de goede gewisse beter over een komende / dat men die menschen die in ons eigendom en macht door Gods voorzienigheid gebracht zijn / zoekt in dien godsdienst te laten onder wezen worden / die wij ons eigen gemoed oordelen rechtmatig zijn ; dan de zelfde te verkopen aan zodanige / die wij achten groote dwalingen te hebben / ja Afgoden-dienaars te wezen.”⁹⁸

Wat De Mey hier probeert te verklaren is opmerkelijk, aangezien hij hier tegenstrijdig is. Aan de ene kant stelt hij dat het wordt toegelaten om slaven in Katholieke sferen onder te brengen en ze slaaf te maken, hoewel eigenlijk Katholieken worden gezien als afgod-dienaars. Het is een poging om een verklaring te geven waarom feitelijk gewin belangrijker was dan de ethiek, hoewel deze zeer opmerkelijk is.

Al met al is De Mey duidelijk over zijn visie op de slavenhandel. Hij stelt dat alle facetten van de handel als onethisch en onchristelijk kunnen worden beschouwd. Sowieso meent hij dat alle mensen gelijk zijn en dat vrijheid het belangrijkste goed is dat men kan bezitten. De handel in slaven is alleen toegestaan met goed geweten als het enige doel is om de slaven zowel geestelijk als lichamelijk te bevrijden uit hun situatie. Hierbij moet dus wel bij gezegd worden dat hij inziet dat de handel met de Katholieken is toegelaten om de koophandel der Indische landen te bevorderen.

⁹⁷ De Mey, *Alle de neder-duitsche wercken*, 306.

⁹⁸ Ibidem, 306.

Hoofdstuk 3

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal een debat plaatsvinden tussen de secundaire literatuur uit hoofdstuk één en de primaire bronnen uit hoofdstuk twee. In dit hoofdstuk zullen een aantal vragen beantwoord worden. Welke verwachtingen naar aanleiding van de secundaire literatuur bleken (on)doorgrond? Op welke punten spreken de secundaire literatuur en de primaire bronnen elkaar tegen? Hoe volledig is de secundaire literatuur nu de primaire bronnen besproken zijn (en dus ook: wat staat er in de primaire bronnen dat niet besproken wordt door de secundaire literatuur)? Uiteindelijk zal door de bevindingen die beschreven zijn in dit hoofdstuk een antwoord kunnen worden gegeven voor de hoofdvraag van dit onderzoek.

3.2 Economische belangen

In het eerste hoofdstuk gaven de hedendaagse geschiedschrijvers twee redenen voor het nagenoeg ontbreken van weerstand tegen de slavenhandel en slavernij op ethische gronden in de 17^e eeuw. De eerste was dat de gebeurtenissen nauwelijks afstaken tegen de onmenselijke praktijken die ook in Europa voorkwamen. De tweede, en veel belangrijkere, was dat de Republiek een handelsnatie was, en dat economische belangen als belangrijker werden ervaren dan ethische kwesties. Aan het einde van het eerste hoofdstuk werd besproken dat dit tweede argument wellicht te eenzijdig was. De reden voor deze kritische blik was dat de grootste slavenhandelaar, de WIC, grote schulden had en in 1674 failliet werd verklaard. Daarnaast zou het maar een bijproduct zijn geweest van de grote handelsmacht die de Republiek was in de 17^e eeuw. De verwachtingen waren dan ook dat de economische belangen niet zo belangrijk zouden zijn. Deze verwachting bleek niet correct, en het is duidelijk dat de besproken primaire bronnen wel degelijk rekening hielden met de financiële winst van de slavenhandel.

De predikant Voetius stelt in zijn bron de vraag wat gevonden moet worden van de handel van de Nederlanders in Oost- en West-Indië en de dienstbaarheid. Hoewel hij meent dat de onmenselijkheid van deze handel belangrijker hoort te zijn dan de winst die gemaakt zou worden, blijkt uit deze vraag dat de handel als belangrijk werd beschouwd, anders zou hij het achterwege laten. Als we vervolgens kijken naar de bron van De Mey, zien we dat ook hij specifiek ingaat op de vraag wat gevonden moet worden van de ethische kant van de slavenhandel, uitgevoerd in Afrika. De Mey geeft aan dat hij denkt dat deze kooplieden door God gestraft zullen worden met de dood voor deze handel, maar geeft ook aan dat de slavenhandel juist vanwege de handel op dit moment in het publiek wel toegelaten wordt.

Wellicht nog interessanter is het om dieper in te gaan op de bron van De Raad in verband met dit onderwerp. De focus van deze bron is zeer gericht op de handel tussen Gereformeerden en Papisten, de handel die gepaard gaat met het Asiento de Negros. In het eerste hoofdstuk was te lezen dat de Gereformeerde Kerk een bevoorrechte positie had bij de overheid en dat deze de kerk waar het kon steunde. In het tweede hoofdstuk werd duidelijk dat De Raad een populair predikant was in Vlissingen, een stad waar een groot deel van de inwoners hun inkomsten haalden uit de slavenhandel. Toch weerhield dit De Raad niet om via dit tractaat duidelijk te maken dat hij fel tegenstander van de slavenhandel was. Wat ook een feit is, is dat De Raad de slavernij ten opzichte van de economische belangen belangrijk genoeg vond om een tractaat van tweehonderd pagina's te schrijven. Bovengenoemde feiten van De Raad zorgen er namelijk voor dat er meer vragen opkomen, dan er antwoorden worden gegeven. Was de publieke sfeer wellicht blij met een predikant die fel tegen de slavenhandel was? Was dit de reden misschien wel dat hij zo populair was? Of was de winst voor de stad Vlissingen en zijn inwoners niet groot genoeg voor de lokale overheid om zich af te keren van een geliefd predikant? Of wat misschien ook nog kan, was het allemaal dan toch niet zo belangrijk voor het Nederlandse publiek als in dit onderzoek wordt verwacht?

Het is onmogelijk om op de bovengenoemde vragen antwoord te geven op basis van dit onderzoek, daarvoor is het niet breed genoeg. De vraag die voor lag, namelijk of er door de predikanten rekening werd gehouden met de economische belangen die gepaard gingen met de slavenhandel, is wel te beantwoorden. Het antwoord is dat dit zeker een belangrijk onderdeel was van de discussie, omdat drie van de vier predikanten er in meer of mindere mate aandacht aan besteden. Uiteraard geven al deze predikanten aan dat Christelijkheid en billijkheid boven economische belangen moeten staan, maar het is voor hen belangrijk genoeg om dit onderwerp te bespreken en te weerleggen. Deze bevindingen maken de theorie van de wetenschappers betreffende economische winst plausibeler en maken de verwachtingen aan het begin van dit onderzoek niet waar.

3.3 De vloek van Kanaan

Flinkenflögel gaf in zijn boek aan dat de predikanten Udemans en Picardt hun pleidooi voor de slavenhandel en slavernij vooral baseerden op de theologische onderbouwing die te vinden was in Genesis 9, vers 16 tot en met 28, het verhaal van Noach en zijn zonen. Deze theorie kreeg door de geschiedenis heen belangrijke interpretatie over de zonde van de zwarte Afrikanen en werd gretig door voorstanders naar voren gehaald als *bewijs* dat het zwarte ras minderwaardig was. De verwachting na het eerste hoofdstuk was dat de vier predikanten die onderzocht zouden worden wellicht zouden proberen om deze theorie van de voorstanders te weerleggen, gezien het feit dat ze

allen theologische achtergronden hadden. Mocht dit zo zijn, dan zou kunnen worden geconcludeerd dat de secundaire literatuur deze theologische theorie eenzijdig zou hebben behandeld.

De catechisatie van Voetius gaat niet in op het verhaal van Genesis 9, hoewel de verwachting was dat een catechisatie hier wel op in zou gaan, juist omdat Voetius ook andere argumenten van voorstanders probeerde te weerleggen. Dit lijkt dus in eerste instantie opmerkelijk, maar het Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme geeft meer inzicht in deze kwestie. Deze beschrijft Voetius in theologisch opzicht als aristoteliaans, waarbij veel nadruk wordt gelegd op de empirische werkelijkheid.⁹⁹ Dit zal waarschijnlijk ook de reden zijn dat Voetius zijn visies baseert op de theorie van Hugo de Groot, over het volksrecht in vredes- en oorlogstijd, en niet zozeer op de Bijbel. Ook de bron van De Raad bespreekt deze theorie niet, maar dit zal zijn omdat hij een aanhanger van Voetius was. De publicaties van Hondius en De Mey gaan wèl in op de theorie van de (on)gelijkheid van volkeren. Hondius stelt in zijn boek dat de slaven van een en dezelfde natuur zijn als de Ledematen zelf – de Gereformeerden. De conclusie die hieruit getrokken kan worden is dat hij niet geloofde dat een volk vanwege een vloek gedoemd zou zijn om voor eeuwig de knecht van een ander te zijn.

Net als bij het vorige deelonderwerp, is ook hier een predikant te vinden die zeer uitgebreid ingaat op deze zaak. De Mey schrijft dat in Genesis 1 uitdrukkelijk staat dat alle mensen in Adam als Gods gelijkenis gemaakt zijn, en dat zij dezelfde natuur hebben. De Mey is het dus eens met Hondius in dit opzicht; dat alle volken gelijk zijn. Vervolgens geeft hij een uitgebreide onderbouwing voor dit argument, wat aangeeft hoe zeer hij in deze theorie geloofd. Hier moet wel een kritische noot bij gezet worden. De Mey is in zijn hele tractaat bezig met de kwesties van vrijheid en gelijkheid voor een ieder, duidelijke Verlichtingsidealen. De Verlichting wordt ook wel geassocieerd met het opkomen van de tegenstand van de slavernij in de 18^e eeuw, maar uit de onderhavige bron kan geconcludeerd worden dat deze idealen rond het einde van de 17^e eeuw (de bron is uit 1681) ook al opgang deden. Helaas is het vanwege de omvang van het onderzoek niet mogelijk om hier verder aandacht te besteden, maar verder onderzoek zou uit kunnen wijzen of de weerstand op de slavenhandel in de ethiek wellicht eerder in verband kan worden gebracht met de Verlichting dan aanvankelijk gedacht, of dat de theorie van Jansen hiermee duidelijk weerlegd zou kunnen worden. Een kritische noot hier is wel dat de bron van de Mey moeilijk te vergelijken is met de bron van Hondius. Hondius baseerde zijn argumenten namelijk op theologische gronden, De Mey op filosofische gronden.

⁹⁹ Nauta e.a., *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, 445.

De vraag die beantwoord diende te worden in dit deelhoofdstuk, is de vraag of de tegenstanders van de slavenhandel ingingen op de theorie dat slaven vanwege een vloek voor eeuwig gedoemd waren tot het bedienen van anderen. Het antwoord hierop is dat zowel Hondius als De Mey, hoewel vanwege verschillende redenen, deze theorie duidelijk tegenspreken. Het gevolg van deze bevindingen is dat de theorie van Flinkenflögel en Emmer eenzijdig lijkt te zijn.

3.4 Verlossing van de dood

Schutte, Flinkenflögel en Emmer menen dat de visie van Hugo de Groot – over het volkenrecht in oorlogs- en vreedestijd – een reden was dat veel mensen in de samenleving slavenhandel en slavernij als humaan beschouwden. Er wordt namelijk gesteld dat dit de enige manier was om krijgsgevangenen, verliezers van een rechtvaardige oorlog, van de dood te verlossen, en dat niets ergers was dan de dood. Wat in de secundaire literatuur achterwege wordt gelaten, en wat hieronder beargumenteerd zal worden, is dat ook tegenstanders van de slavenhandel meenden dat slaven van hun dood verlost moesten worden.

In de catechisatie van Voetius wordt, hoewel zijdelings, over deze kwestie gesproken. Aan de ene kant stelt hij dat het geoorloofd is om een slaaf te kopen, als deze zo ontzien wordt van de dood, om hem uiteindelijk te verlossen. Zoals in het tweede hoofdstuk van dit onderzoek besproken was, is niet duidelijk in welk opzicht Voetius het woord verlossen gebruikt. Dit zou drie betekenissen kunnen hebben, namelijk het verlossen van de kwade meesters, het verlossen van hun onwetendheid over de Christelijke leer of het lichamelijk verlossen van de slaaf. Dit maakt het moeilijk om een solide conclusie over deze uitspraak te maken. Wel zegt hij dat een voorstander nooit zou kunnen zeggen dat Voetius een slaaf gekocht heeft om er voor te zorgen dat een ander hem niet nog meer kwaad zou kunnen doen. Hij vergelijkt dit met inbreken in een huis omdat anders een ander de kostbare spullen steelt. Men mag nooit het kwaad van een slaaf vermeederen, zo stelt Voetius. Hieruit kan worden geconcludeerd dat het verlossen van een slaaf in het eerste argument moet worden geïnterpreteerd als de daadwerkelijke lichamelijke verlossing. Voetius meent dus uiteindelijk dat het redden van een slaaf van de dood geoorloofd is, mits je deze slaaf ook zal bevrijden van zijn lot als slaaf.

Het tractaat van De Raad is niet van nut wanneer we het hebben over de verlossing van de dood. Hij gaat namelijk niet uitgebreid in op de verschillende facetten die gepaard gaan met slavenhandel, zoals de redenen waarom men een slaaf zou kopen. Ditzelfde geldt voor Hondius. Hij is duidelijk over zijn visie betreffende de ethische kant van slavenhandel, maar bespreekt niet de verschillende aspecten van deze handel.

Het tractaat van De Mey is wel van belang wanneer we deze kwestie bespreken. Hij gaat uitgebreid in op het argument dat voorstanders van de slavernij betreffende de verlossing van de dood aandragen. Hij meent in zijn tractaat dat het inderdaad Christelijk is om een slaaf te kopen als deze anders erg mishandeld of gedood zou worden, maar stelt hierbij ook een belangrijke randvoorwaarde. Een koper zou volgens De Mey te allen tijde zijn slaven moeten verlossen en bevrijden van hun lot, niet alleen geestelijk maar zeker ook lichamelijk. Dit omdat hij vrijheid als het belangrijkste bezit van een mens ziet. Uitgaande van die gedachte stelt De Mey dat het een Christelijk goed is om slaven te kopen om ze te verlossen uit de dood. Hij laat het overkomen als een verplichting, juist om ze de geestelijke en lichamelijke vrijheid te geven die zo belangrijk is.

Zoals hierboven al vermeld, waren ook tegenstanders (in dit geval Voetius en De Mey) ervan overtuigd dat een slaaf verlost zou moeten worden van de dood. Het was namelijk zo dat men op deze manier de slaaf zou kunnen verlossen en bevrijden van hun lot. De visies van de wetenschappers dat dit een solide argument was voor de voorstanders van de slavenhandel, lijkt na deze bevinden weer eenzijdig. In de secundaire literatuur had namelijk ook besproken behoren te worden dat deze ook visie verkondigd werd door tegenstanders van slavernij.

3.5 Slavernij en slavenhandel vanuit verschillende hoeken

Zoals vaker aangegeven, bespreken de hedendaagse geschiedschrijvers vooral de voorstanders van de slavenhandel, en gaan ze nauwelijks in op de tegenstanders en hun achtergronden. Zo schuift Flinkenflögel bijvoorbeeld alleen Hondius naar voren als tegenstander in de 17^e eeuw, Emmer stelt alleen maar dat er hier en daar altijd wel een predikant was die tegenstand bood, maar beschrijft niet wie en waarom. De verwachting was dat een dergelijke tegenstand altijd gebaseerd zou zijn op theologische gronden. De vraag waarmee het eerste hoofdstuk afgesloten werd was dan ook of het inderdaad alleen uit deze hoek gezien behoorde te worden. Vanwege het feit dat dit onderzoek gebaseerd was op de tegenstand van de slavenhandel in kerkelijke sferen, leek deze aanname een plausibele weerklank te krijgen. Wat opmerkelijk is, was dat alle geciteerde predikanten hun tegenstand en argumentatie daarvoor beschreven vanuit een andere hoek.

Voetius baseerde zijn tegenstand vooral op de wettelijke interpretatie van Hugo de Groot en gaf als reactie daarop zijn visies op de ethische kant van mensenhandel. Het tractaat van De Raad was veel meer gebaseerd op economische belangen om een theologisch argument te bespreken. Hondius is van alle geciteerde predikanten het meest geconcentreerd op de zonden van Christus en het woord van God, dus zijn onderbouwing is theologisch te noemen. De Mey beschrijft zijn tegenstand op de slavernij aan de hand van de idealen die net grond hadden gekregen in de Republiek, namelijk de idealen van gelijkheid en vrijheid, oftewel een zeer filosofische benadering van de ethische kant

van slavenhandel. De visies van de twee predikanten weerleggen ook het argument van de Vloek van Cham, door middel van het benoemen dat alle mensen uit één en dezelfde natuur, van Adam, komen. Het is dus in geen geval zo dat sommigen menselijker zouden zijn dan anderen of dat ze gedoemd zijn tot slavernij wegens een vloek.

Conclusie

Het doel van dit onderzoek was om de ethische weerstand van de slavernij en slavenhandel in de tweede helft van de 17^e eeuw te onderzoeken in de kerkelijke sferen. Hoewel er onder hedendaagse geschiedschrijvers een algemene consensus bestaat dat er in deze periode nog niet echt een weerstand was, wordt toch ook gemeld dat er wel mensen waren die tegenstand boden. Omdat deze personen vaak associaties hadden met de kerk was het relevant om dit onderzoek in deze sferen uit te voeren. Door middel van het onderzoeken van vier primaire bronnen, geschreven door vier verschillende predikanten, konden er conclusies worden getrokken, die ik hieronder zal behandelen. De primaire bronnen die onderzocht zijn, waren de *Cateschisatie* van Gisbertus Voetius uit 1653, het tractaat *Bedenckingen over den Guineesche Slaafhandel der Gereformeerden met de Papisten* van Georgius de Raad uit 1665, het boek *Swart Register van Duysent Sondets* van Jacobus Hondius uit 1679 en als laatste het tractaat *Korte Bedenckingen over het koopen en verkoopen van Menschen* van Johannes De Mey uit 1681.

Joose meent in zijn boek dat diverse godgeleerde auteurs luid protesteerden tegen de slavernij en slavenhandel. Uit dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat hoewel er duidelijk tegengeluiden waren, deze niet erg luid zouden hebben geklonken. De Catechisatie besteedde van de in totaal ruim 1200 pagina's ongeveer vier pagina's aan de slavenhandel. Het tractaat van De Raad ging voorbij aan de ethische kant en ging specifiek in op de handel tussen Gereformeerden en Katholieken. De zonde van Hondius was er één in een boek van totaal duizend zonden en in het boek van De Mey worden ook maar twee pagina's besteed aan de slavenhandel over het algemeen. De vraag die hierbij gesteld moet worden is waarom ze niet meer specifiek ingaan op de ethische kant van de slavernij en slavenhandel zelf, maar was het onderdeel van een veel bredere discussie?

De belangrijkste verklaring lijkt te zijn dat de predikanten zich neer legden bij de visie waar de Nederlanders zo bekend om waren; namelijk dat economische belangen voor hen interessanter waren dan de ethiek. Hiermee wil ik niet impliciet melden dat de predikanten hun visies niet sterker gaven uit angst om uit hun ambt te worden gezet. Het Nederlandse klimaat was na de Vrede van Munster een (relatief) tolerante samenleving waar er veel vrijheden waren op religieus gebied, zolang men maar aanhanger was van de Gereformeerde Kerk. Er zijn zelfs in deze periode vier nieuwe stromingen binnen de kerk te onderscheiden, wat illustratief is voor deze vrijheden. Het is dus met voorzichtige zekerheid te zeggen dat de predikanten niet uit conformisme de algemene lijn aanhingen omdat ze bang waren voor hun eigen hachje. Meer lijkt het te zijn dat ze inzagen dat de slavernij en slavenhandel algemeen geaccepteerd was en dat sterkere tegenstand geen zin had, maar

dat ze toch door verschillende manieren proberen te benadrukken dat zij het er eigenlijk niet meer eens zijn.

Dit alles wil geenszins betekenen dat de hedendaagse geschiedschrijvers het bij het rechte eind hadden als ze meldden dat er eigenlijk geen weerstand was tegen de slavernij en slavenhandel. Meer leek het zo te zijn dat de predikanten geloofden dat het geen zin had om zich te richten op de algemene ethische kant van de slavenhandel zelf omdat hier toch weinig aan veranderd zou worden in korte tijd, en dat ze zich daarom concentreerden op andere zaken die eraan gerelateerd waren. Zo concentreerde Voetius zich specifiek op de vraag of een slaaf rechtvaardig verkregen kon worden door de regels die Hugo de Groot gebruikte in zijn *Volkenrecht*. Hondius en De Mey concentreerden zich specifiek op de vraag of de Cham-theorie, dat het ene volk superieur was aan het andere omdat de zwarte slaaf vervloekt werd in de Bijbel, een solide basis was voor een theologische voorstand voor de slavenhandel. Beide probeerden zij deze te weerleggen door aan te geven dat alle mensen, hier werden slaven ook specifiek mensen genoemd, één waren omdat ze allen uit Adam voortkwamen. De Raad concentreerde zich specifiek op de handel en de economische belangen van de Gereformeerde kooplieden in vier grote steden van de Nederlanden.

De grootste moeilijkheid van dit onderzoek is dat er een grote tegenstelling terug te vinden is in dit onderzoek; namelijk de tegenstelling tussen feitelijk gewin en de ethiek. Na analyse wordt weer eens duidelijk dat de twee pilaren waarop de Republiek stond, namelijk religie en economie, erg nauw aan elkaar verband waren. Hoewel uit dit onderzoek niet duidelijk naar voren is gekomen hoeveel winst er nou precies gepaard ging met de slavernij en slavenhandel, het is duidelijk geworden dat alle predikanten specifiek rekening hielden met de verschillende facetten van de economische belangen, of het nou het geweten van de kooplieden zelf waren, de manier die zij gebruikten om winst te halen, of de manier waarop zij aan hun slaven kwamen.

Het doel van dit onderzoek was om duidelijk te maken of er wel weerstand te vinden was in de tweede helft van de 17^e eeuw in de kerkelijke sferen. Deze weerstand is zeker gevonden, en de predikanten die hierover hun visie gaven waren allen vooraanstaande Nederlanders met belangrijke posities in de samenleving. In dit opzicht heeft het onderzoek zijn doel bereikt, en heb ik aan kunnen tonen dat de algemene consensus onder hedendaagse geschiedschrijver genuanceerd zal moeten worden. Over de specifieke moeilijkheden die ik tegengekomen ben betreffende de economische belangen die nauw verbonden was met deze ethiek zal nog meer onderzoek naar moeten worden gedaan, maar deze scriptie zal zeker bijdragen aan de wetenschappelijke discussie over deze nog (relatief) onbekende periode in de weerstand tegen slavernij en slavenhandel.

De wetenschappelijke discussie over de economische belangen van de Republiek der Verenigde Nederlanden in de slavenhandel van de 17^e en 18^e eeuw blijft relevant, zo blijkt uit een artikel van de Volkskrant van 13 april 2012. Hoewel de resultaten van het onderzoek van Fatah-black en Van Rossum voor mij te laat komen, laat het duidelijk zien dat er onder wetenschappers duidelijk geen consensus bestaat op de vraag hoe belangrijk de economische facetten van de slavenhandel en slavernij waren voor de Nederlandse samenleving van die tijd.

‘Transatlantische slavenhandel profijtelijker dan gedacht’

Van onze verslaggever Johan Witteman

Amsterdam De transatlantische slavenhandel heeft de Nederlandse economie in de 17de en 18de eeuw tussen de 63 en 79 miljoen gulden opgeleverd. Omgerekend zou dat nu goed zijn voor grofweg 700 miljoen euro, zoveel als het Rijk volgend jaar aan cultuursubsidie uitgeeft.

Dat lijkt weinig voor de bijna 609 duizend Afrikaanse slaven die de Nederlanders naar het Amerikaanse continent verscheepten. Van hen kwamen er 509 duizend levend aan. Maar, zeggen de historici Karwan Fatah-black (Universiteit Leiden) en Matthias van Rossum (Vrije Universiteit Amsterdam): het bedrag ligt aanmerkelijk hoger dan tot dusver werd aangenomen. Hun onderzoek naar de economische waarde van de transatlantische slavenhandel tussen 1595 en 1829 verschijnt deze week in het *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*.

De vraag naar de waarde van de slavenhandel verdeelt historici al decennia in twee kampen: volgens het ene is de westerse weelvaart opgebouwd over de ruggen van miljoenen Afrikaanse slaven. Het andere kamp zegt dat de culturele invloed van de slavenhandel groot was maar het economische belang marginaal.

Fatah-black en Van Rossum berekenden de brutomarge: de opbrengsten van de slavenhandel minus de kosten, zoals de koopprijs. Die bestond niet uit spiegeltjes en kralen, schrijven de auteurs, maar uit wapens, kauri-schelpen en vooral textiel. Fatah-black en Van Rossum gebruikten voor hun onderzoek nieuwe gegevens over illegale slavenhandel door de Nederlanders.

De jaarlijkse brutomarge uit de transatlantische slavenhandel varieerde tussen de 200 duizend en 600 duizend gulden, met uitschieters van boven een miljoen. Afgezet tegen de hele toenmalige economie was het profijt gering; zo wordt de totale brutomarge van de overzeese handel van de Republiek rond 1780 op 300 miljoen gulden geschat, terwijl de marge uit de slavenhandel in dat jaar 600 duizend gulden was – één vijfhonderdste deel.

Van Rossum benadrukt dat het alleen gaat om de transatlantische slavenhandel, ‘een klein deel van het hele slavernijsysteem’. De opbrengsten uit de koffie- en suikerplantages van de West Indische Compagnie zijn bijvoorbeeld niet meegerekend. Ook was de slavenhandel belangrijk voor andere economische sectoren, zoals de scheepvaart en koopvaardij.

Historicus Pieter Emmer, nestor van het onderzoek naar de Nederlandse slavenhandel, is niet onder de indruk van de nieuwe cijfers. Hij blijft bij zijn standpunt dat de slavenhandel slechts een gering onderdeel vormde van de Nederlandse economie, en ook een geringe factor is geweest in de hedendaagse Nederlandse welvaart.

Literatuur

Secundaire literatuur

Baan, I. de, *Het religieuze beleid van de WIC in Nederlands-Brazilië en Nieuw-Nederland: principes of opportunisme?*, (Utrecht 2011).

Berkhof, H., 'Het Gereformeerd Protestantisme – vooral in Nederland', *Geschiedenis der Kerk* (Callenbach 1950).

Douma, J., 'Slavernij in het Nederlandse koloniale tijdperk: Waarom een zwarte bladzijde?', *Transparant* 10.3 (1999) 4 – 12.

Emmer, P., *De Nederlandse slavenhandel 1500 – 1850* (Amsterdam 2000).

Flinkenflögel, W., *Nederlandse slavenhandel (1621 – 1803)* (Utrecht/Antwerpen 1994).

Gijswijt, M., *Slavenhandel en Slavernij als Sociaal en Politiek Probleem: De abolities door Engeland, Frankrijk en Nederland* (Amsterdam 1976).

Goldenberg, D.M., *The Curse of Ham: Race and Slavery in Early Judaism, Christianity and Islam* (Princeton/Oxford 2003)

Heijer, H. den, *De geschiedenis van de WIC* (Zutphen 1994).

Jansen, H., *God heeft gezegd: terreur, tolerantie en onvoltooide modernisering van de Islam*
(Amsterdam/Antwerpen 2003).

Josse, L.J., *Geloof in de Nieuwe Wereld: ontmoeting met Afrikanen en Indianen (1600 – 1700)*
(Kampen 2008).

Klein, H.S., *The Atlantic Slave Trade: New approaches to the Americas* (New York 2010).

Klooster, W., *Illicit riches: Dutch trade in the Caribbean 1648 – 1795* (Leiden 1998).

Payne, S.G., The Library of Iberian Recourses Online, 'A history of Spain and Portugal: volume 1'
(versie 13 april 2012) <http://libro.uca.edu/payne1/payne14.htm>.

Postma, J., *The Dutch in the Atlantic Slave Trade 1600 – 1815* [Electronic resource] (Cambridge 1990)

Riessen, M., Rovers, F. en Wilschut, A. (red.), *Oriëntatie op Geschiedenis: Basisboek voor de
vakdocent* (Assen 2008)

Schmidt, B., *Innocence abroad: the Dutch imagination and the New World, 1570 – 1670* (Cambridge
2001)

Schutte, G.J., *Het Calvinistisch Nederland: Mythe en werkelijkheid* (Hilversum 2000).

Stipriaan, A. van, e.a., *Op zoek naar de stilte: Sporen van het slavernijverleden in Nederland* (Leiden 2007).

Wessels, L. 'Het beste van aller werelden? Politiek, religie en een weerbarstige samenleving, nederland 1650 – 1850' in: van der Wall, E. en Wessels, L., *Een veelzijdige verstandhouding, Religie en Verlichting in Nederland 1650 – 1850* (Nijmegen 2007) 36 – 57.

Primaire bronnen

C. van Pouderooyen, *Voetius' Catechisatie over den Heidelbergschen Catechismus*, Kuyper ed. (Amsterdam 1892).

G. de Raad, *Bedenckingen over den Guineesche Slaef-handel der Gereformeerde met de Papisten.*, A. van Laren ed. (Vlissingen 1665).

J. de Mey, *Alle de neder-duitsche wercken, bestaande in een beschrijvinge van 't gewisse, eigenschappen en wercken Godts, verklaring van zommige spreuken Zalomons, en duistere plaatsen des Nieuwen Testaments, byzonderlijk van den brief tot den Hebreen : mitsgaders en geopent natuur- en genaden – toneel. Alsmede vande Christelijke bescheidenheid, en ware gelukzaligheid des menschen, enz.*, J. Meertens ed. (Middelburg 1681).

J. Hondius, *Swart Register van Duysent Sondets, dienende tot ontdeckinge, ende opweckinge, van den vervallen yver en Godtvruchtigheydt der hedendaegse genaemde Ledematen enz.*, G. Borstius ed. (Utrecht 1679).

Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, *Bijbel: dat is het ganse schrift vervattende al de kanonieke boeken des ouden en nieuwen testaments*, Amerikaansch bybelgenootschap (New York 1816).

Naslagwerken

Blok, P.J., Kossmann, K.H. en Molhuysen, P.C. (ed.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (Leiden 1930).

Nauta, D. e.a. (ed.), *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme* (Kampen 1978).